

UCHWAŁA Nr XIV / 109 / 2025

Rady Gminy Łyse

z dnia 14 listopada 2025 r.

**w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Łyse
na lata 2025-2028**

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt. 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 1153) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.), Rada Gminy Łyse uchwala, co następuje:

§ 1.

Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Łyse na lata 2025-2028, stanowiący załącznik nr 1 do niniejszej uchwały.

§ 2.

Wykonanie Uchwały powierza się Wójtowi Gminy Łyse.

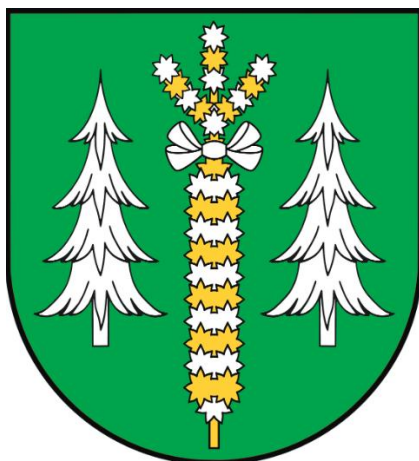
§ 3.

Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

Przewodnicząca
Rady Gminy Łyse

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY ŁYSE NA LATA 2025-2028

SPORZĄDZAJĄCY

WÓJT GMINY ŁYSE

OPRACOWANIE

ARCHEDI – USŁUGI ARCHEOLOGICZNE

35-504 Rzeszów, ul. Mielecka 18

archedi.archeologia@gmail.com

mgr Edyta Anna Marek

RZESZÓW – HAJNÓWKA - BIAŁYSTOK, marzec-kwiecień 2025 r.

Wykaz skrótów

GEZ - Gminna Ewidencja Zabytków

GKZ – Generalny Konserwator Zabytków

GPOnZ - Gminny Program Opieki nad Zabytkami

JST – Jednostka Samorządu Terytorialnego

KPOZiOnZ - Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami

KPKZ - Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju

LPR - Lokalny Program Rewitalizacji

MKiDN - Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego

MPZP - Miejsowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego

NSRK - Narodowa Strategia Rozwoju Kultury

PINB – Powiatowy Inspektor Nadzoru Budowlanego

MOZWL - Program Opieki nad Zabytkami Województwa Mazowieckiego

RP - Rzeczpospolita

SRKS - Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego

UNSRK – Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury

SPIS TREŚCI

1. Wstęp	1
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	1
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	2
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	7
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	7
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	11
4.2.1. Strategia rozwoju województwa mazowieckiego 2030+ Innowacyjne Mazowsze	11
4.2.2. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Mazowieckiego na lata 2022-2025	15
4.2.3. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego	17
4.2.4. Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Ostrołęckiego na lata 2021-2030	22
4.2.5. Program Współpracy Powiatu Ostrołęckiego z Organizacjami Pozarządowymi na 2025	23
4.2.6. Plan Ochrony Zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Ostrołęckiego	23
4.2.7. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Ostrołęckiego na lata 2022-2025	24
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	25
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy	25
5.2. Charakterystyka zasobów oraz stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Łyse	35
5.2.1. Charakterystyka gminy	35
5.2.2. Zarys historii obszaru gminy	37
5.2.3. Krajobraz kulturowy	41
5.2.3.1. Zabytki nieruchome	43
5.2.3.2. Zabytki ruchome	61
5.2.3.3. Zabytki archeologiczne	61
5.2.3.4. Dziedzictwo niematerialne	62
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	63
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	68
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	77
5.6. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego	77
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza i zagrożeń (SWOT)	78
7. Założenia programowe	80
7.1. Priorytety	80
7.2. Kierunki działań i zadania	81
8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami	83
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	83
10. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami	84
10.1. Źródła publiczne. Środki krajowe	85

10.1.1. Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	85
10.1.2. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji – Fundusz Kościelny	91
10.1.3. Wojewódzki Konserwator Zabytków	93
10.1.4. Budżety jednostek samorządu terytorialnego	95
10.2. Źródła publiczne. Środki zagraniczne	96
10.3. Inne źródła finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	97
10.3.1. Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej	97
10.3.2. Narodowe Centrum Nauki	98
10.3.3. Ogólnopolski konkurs „Zabytek zadbany”	98
10.3.4. Pozostałe źródła finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	99
11. Podsumowanie	99
12. Bibliografia	100
13. Spis tabel i rycin	101

1. Wstęp

Przedmiotem opracowania jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych gminy, natomiast celem jest określenie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami.

Dziedzictwo kulturowe odgrywa kluczową rolę w zachowaniu tożsamości społeczności lokalnych, a jednocześnie stanowi cenny produkt rynkowy i istotny element rozwoju gospodarczego. W obliczu dynamicznych zmian społecznych i ekonomicznych oraz działania wolnego rynku, wszystkie aspekty dziedzictwa kulturowego są narażone na poważne zagrożenia. W związku z tym niezbędne jest znalezienie równowagi między zasadami ochrony a potrzebami życia codziennego i prawami ekonomii, mając na uwadze, że mieszkańcy gminy są spadkobiercami i strażnikami dorobku kulturowego, który powstawał na przestrzeni wieków. Dlatego też dziedzictwo kulturowe musi być chronione i objęte jak najszerszymi formami zabezpieczeń, gdyż to właśnie dzięki niemu jednostka identyfikuje się z określoną społecznością, jej wartościami i celami, co umożliwia jej pełny rozwój w jej ramach. Z tego powodu szczególnie istotne jest zrozumienie dziedzictwa i uznanie go za wartość nadrzędną, ponadczasową, niezależną od tego, kto był jego twórcą, właścicielem czy opiekunem.

Niniejsze opracowanie stanowi drugi Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Łyse. Pierwszy Gminny Program Opieki nad zabytkami dla gminy Łyse został opracowany na lata 2011-2014, jest więc mocno nieaktualny. Obecny GPOnZ został określony w zakresie potencjału dziedzictwa kulturowego i źródeł finansowania oraz dostosowany do zmieniających się realiów dotyczących opieki nad zabytkami w części analizy SWOT, celów i działań.

Gminny program opieki nad zabytkami jest opracowywany na 4 lata. Z realizacji programu Wójt co dwa lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Kolejne sporządzane programy opieki powinny uwzględniać pojawiające się nowe uwarunkowania prawne i administracyjne, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu oraz prowadzone okresowo oceny efektów wdrażania obowiązującego programu.

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawą prawną obowiązku wykonania gminnego programu opieki nad zabytkami

gminy Łyse na lata 2025-2028 jest **Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.**

Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami określa zapis art. 87 cytowanej wyżej ustawy, w myśl którego wójt sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami. Program ten przyjmuje rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Następnie jest on publikowany w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego. Z realizacji programu wójt sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się radzie gminy.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Łyse na lata 2025-2028, zgodnie z zapisami art. 87 ust. 2 ustawy ma na celu:

- 1) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 2) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 3) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 4) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 5) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Ponadto ustawa ta nakłada na organy administracji publicznej obowiązek (art. 4):

- zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobiegania zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremniania niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałania kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględniania zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Obiekty zabytkowe – zabytki nieruchome i ruchome, podlegają na terytorium Polski ochronie prawnej na mocy wielu aktów prawnych:¹

- *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zmianami)

Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Zgodnie z art. 5 art. 6 ust. 1 Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego, zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa art. 86 ustawy.

- *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292, 1907)

Podstawowym wyróżnikiem ustawy jest rozdzielenie pojęcia „ochrony zabytków” i „opieki nad zabytkami”. Do ochrony odnoszą się wszelkie czynności władcze podejmowane w tym zakresie przez organy administracji publicznej, natomiast zadania należące do właścicieli i użytkowników zabytków, polegające na ich utrzymaniu we właściwym stanie technicznym to – opieka nad zabytkami. Ustawa precyzuje pojęcie zabytku jako nieruchomości lub rzeczy ruchomej, ich części lub zespołu, będącego dziełem człowieka lub związanego z jego działalnością i stanowiącego świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Zasadnicze odniesienia do obszaru działań administracji publicznej w zakresie ochrony zabytków zostały przedstawione w rozdziale pierwszym, zawierającym przepisy ogólne. Przede wszystkim jest to: zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych w celu trwałego zachowania zabytków oraz ich zagospodarowania i utrzymania; zapobieganie zagrożeniom, które mogłyby spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków czy też uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska. Kolejne rozdziały istotne w kontekście działań samorządów poświęcone są takim kwestiom jak: formy i sposób ochrony zabytków, zagospodarowanie zabytków, prowadzenie badań, prac i robót oraz podejmowanie innych działań przy zabytkach, nadzór konserwatorski, zasady finansowania opieki nad zabytkami, krajowy

¹ Stan obowiązujący na dzień 11.03.2025 r. Należy w przyszłości monitorować wszelkie zmiany w poniższych dokumentach i stosować się do nich.

program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, organizacja organów ochrony zabytków, społeczni opiekunowie zabytków. Istotną zmianą wprowadzoną do zapisów cytowanej ustawy w roku 2017 jest umożliwienie finansowania prac konserwatorskich i robót budowlanych przez jednostki samorządu terytorialnego nie tylko zabytków wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków, ale także ujętych w gminnej ewidencji zabytków oraz powołanie Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków. NFOZ to państwowy fundusz celowy, którego dysponentem jest minister kultury i dziedzictwa narodowego. Zgromadzone środki mają być przeznaczone na ratowanie zniszczonych lub uszkodzonych zabytków, np. w wyniku powodzi lub pożarów.

Ustawę o ochronie i opiece nad zabytkami uzupełniają akty wykonawcze – Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, dotyczące poszczególnych zagadnień związanych z ochroną i opieką nad zabytkami. Do najważniejszych należy zaliczyć:

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem – Dz. U. 2021 poz. 56)

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 26 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków – Dz. U. 2021 poz. 81);

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. 2017 poz. 1674);

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. 2004 Nr 212 poz. 2153);

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz. U. 2004 Nr 124 poz. 1304).

- *Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym*

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. W art. 7 ust. 1, pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym zostały określone zadania własne gminy: Art. 7.1. Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy:

9.kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Dla realizacji ochrony zabytków zasadnicze znaczenie ma zastosowanie całokształtu przepisów odnoszących się do poszczególnych składników przestrzeni i poszczególnych rodzajów działań, a więc m.in. ustawy o planowaniu przestrzennym, prawa budowlanego, prawa o ochronie przyrody, przepisów o gospodarce nieruchomościami. Każda z tych ustaw normuje według swojej właściwości zasady postępowania w przypadku obiektów i stref zabytkowych, np. w Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, określone są zadania z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, szczególnie przy tworzeniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Wymagane jest między innymi zdefiniowanie stanu zabytków, obszarów i zasad ochrony, zaś działania planistyczne muszą być uzgadniane z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Odniesienia do ochrony obiektów objętych ochroną konserwatorską znajdują się w następujących ustawach:

- Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tekst jednolity Dz. U. z 2024 r. poz. 1130, 1907, 1940 z późn. zm.);

- Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (tekst jednolity Dz. U. z 2024 r. poz. 54, 834, 1089, 1222 z późn.zm.);

- Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (tekst jednolity Dz. U. z 2024 r. poz. 725, 834, 1222 z późn. zm.);
- Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tekst jednolity Dz. U. z 2023 r. poz. 1336 z późn. zm.);
- Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jednolity Dz. U. z 2024 r. poz. 1145, 1222, 1717 z późn. zm.);
- Ustawie z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (tekst jednolity Dz. U. z 2024 r. poz. 278 z późn. zm.);
- Ustawie z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw z związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 poz. 774, 1688 z późn. zm.);
- Ustawie z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (tekst jednolity Dz. U. z 2024 r. poz. 82 z późn. zm.);
- Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (tekst jednolity Dz. U. z 2024 r. poz. 1941, 1761).
- rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków,
- rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 2 lipca 1915 r. w sprawie nagród za znalezienie zabytków lub materiałów archiwalnych,
- rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę,
- rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”,
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem,
- rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

- ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach,
- ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

GPOnZ jest zgodny z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumenty, do których odwołuje się GPOnZ połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym. Są to różnego rodzaju strategie, studia i programy, które dotyczą problematyki ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego. GPOnZ zbieżny jest ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w następujących dokumentach:

- Strategia rozwoju kapitału społecznego 2030

Strategia rozwoju kapitału społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 przyjęta została Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r.

W dokumencie wskazano konieczność pełniejszego wykorzystania wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego. Głównym celem Strategii jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Cel główny realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe, z których cel 2. „Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich” zawiera działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. W ramach tego celu wyróżniono m.in. następujące priorytety:

- 1) ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- 2) digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Fundamentalnym warunkiem umożliwiającym aktywne uczestnictwo w kulturze jest dostępność szeroko rozumianego dziedzictwa. Z jednej strony, dziedzictwo to wymaga odpowiedniej ochrony i zachowania, z drugiej zaś stanowi potencjał, który należy efektywnie wykorzystać na potrzeby budowania kapitału społecznego, poczucia tożsamości i wspólnoty, a także wzrostu ekonomicznego. Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest zatem dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków. W tym celu realizowany będzie projekt strategiczny pn. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Głównym celem dokumentu jest stworzenie

warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Dwa spośród trzech celów szczegółowych mają wpływ na poziom kapitału społecznego w Polsce. Są to:

- Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego,
- Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa.

Jednym z priorytetowych działań w omawianym obszarze będzie wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii. Realizowane będą inicjatywy polegające na inwestycjach w zakresie ochrony i zachowania Pomników Historii oraz rozwoju i promocji związanej z nimi oferty turystycznej. Istotne znaczenie wśród krajowych zabytków odgrywają również obiekty o charakterze sakralnym, które cechuje wysoki poziom artystyczny oraz ponadprzeciętne wartości historyczne i naukowe. Projekt strategiczny pn. Rozwój turystyki kulturowej obejmie następujące działania dotyczące zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii:

- Dofinansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach znajdujących się w najgorszym stanie zachowania. W przypadku szlaków kulturowych inwestycje obejmujące kilka lub kilkanaście zabytków znacząco wpłyną na waloryzację krajobrazu kulturowego, eksponując jego unikalne cechy. Elementem przedsięwzięć z tego obszaru będą również prace remontowe i porządkujące najbliższe otoczenie zabytków, co stanowi istotę planowanego programu wsparcia dla szlaków kulturowych.

- Dofinansowanie projektów wspierających proces upowszechniania i udostępniania dziedzictwa kulturowego oraz jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami.

Celem tego rodzaju przedsięwzięć będzie zwiększenie zaangażowania społeczności lokalnych w opiekę nad zabytkami i równolegle – wzmocnienie poczucia tożsamości oraz więzi lokalnych składających się na kapitał społeczny.

Wsparcie obejmie podmioty zarządzające szlakami kulturowymi i Pomnikami Historii, które podejmą współpracę z lokalnymi organizacjami pozarządowymi oraz samorządami. Projekt strategiczny pn. Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej ma na celu realizację działań związanych z szeroko pojętą cyfryzacją i udostępnianiem zasobów dziedzictwa kulturowego. Zakres projektu obejmie m.in. następujące działania:

- 1) kontynuacja procesu digitalizacji wszystkich rodzajów zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów muzealnych, archiwalnych, audiowizualnych, bibliotecznych i zabytkowych w państwowych instytucjach kultury i archiwach;

- 2) systemowe udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego przez budowę centralnych punktów dostępu do zasobów kultury, nauki i administracji.

- Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026,
Uchwała nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r., M.P. 2023 poz. 1470.

Cel główny KPOZ to: Zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce, który będzie realizowany w ramach trzech celów szczegółowych:

1. Weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości

2. Wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków

3. Rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja)

Najważniejsze kierunki działań programu odpowiadające założonym celom to:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek.pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;

- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

Należy zwrócić uwagę, że jednym z kierunków działań KPOZ będzie zadanie realizowane przez Narodowy Instytut Konserwacji Zabytków dotyczące weryfikacji i klasyfikacji zabytków techniki związanych z przemysłem wydobywczym.

- Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) zwana SOR została przyjęta uchwałą nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, która określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Głównym celem SOR jest tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach: 1). Obszar - państwo – kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe. Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2). Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej. Działania do 2030 r.:

– Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów,

wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego w pisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

– Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi między pokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 została przyjęta uchwałą nr 102 Rady Ministrów dnia 17 września 2019 r. W przyjętym dokumencie, w aspekcie ochrony zabytków wskazano, że ważnym obszarem rozwoju kapitału społecznego jest pełniejsze wykorzystanie zasobów kultury i dziedzictwa narodowego oraz promocja i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich oraz zwiększanie dostępu mieszkańców tych obszarów do dóbr i usług kultury, rozwijanie przemysłu kreatywnego oraz zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr kultury.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla gminy Łyse wykazuje zgodność zarówno z programami o charakterze wojewódzkim jak i powiatowym, a w szczególności z następującymi programami strategicznymi i ich celami:

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego 2030+ Innowacyjne Mazowsze

(Uchwała Nr 72/22 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 24 maja 2022 roku)

Strategia jest dokumentem, którego zapisy mają wpływ na kształt rozwoju województwa poprzez określenie wizji rozwoju, celów oraz kierunków działań, kształtujących długookresowe procesy rozwojowe w regionie. Jednym z elementów strategii rozwoju województwa jest określenie właściwych dla regionu rozwiązań i działań, które najlepiej przygotowują gospodarkę i społeczeństwo regionu do potrzeb i wyzwań przyszłości. Następnym realizacją strategii powinna być poprawa warunków i jakości życia mieszkańców, w tym na skutek modernizacji gospodarki i rozwoju regionu.

Za cel główny przyjęto „Zapewnienie wysokiej jakości życia poprzez trwały i zrównoważony przestrzennie rozwój województwa, służący wzrostowi znaczenia regionu

w Europie i na świecie, przy poszanowaniu zasobów środowiska”. Jego realizacja odbywać się będzie poprzez pięć celów strategicznych.

CEL STRATEGICZNY 1: KONKURENCYJNE I INNOWACYJNE MAZOWSZE

Dla rozwoju nowoczesnej gospodarki opartej na wiedzy, mogącej sprostać europejskimi światowym wyzwaniom, niezbędne będzie zapewnienie warunków sprzyjających generowaniu i absorpcji innowacji. Wsparcie zostanie ukierunkowane na rozwój nowoczesnej infrastruktury wspomagającej prowadzenie działalności gospodarczej, obejmującej m.in. parki naukowe, parki przemysłowe, parki technologiczne, centra transferu technologii oraz inkubatory i akceleratory przedsiębiorczości, które umożliwią efektywną współpracę pomiędzy różnymi uczestnikami łańcucha produkcji lub świadczenia usług. Instytucje te będą również wspierać akcelerację i inkubację projektów B+R, prowadzonych w ramach działalności innowacyjnej małych i średnich przedsiębiorstw.

CEL STRATEGICZNY 2: DOSTĘPNE I MOBILNE MAZOWSZE

Województwo mazowieckie powinno być regionem o rosnącej atrakcyjności do prowadzenia działalności gospodarczej, jak też jako miejsce zamieszkania. W dziedzinie transportu priorytetem będzie poprawa wzajemnej dostępności ośrodków subregionalnych, lokalnych i obszarów wiejskich, przy jednoczesnym zapewnieniu warunków zachęcających do korzystania z najmniej uciążliwych dla przestrzeni, środowiska i mieszkańców środków transportu. Ważną rolę w tym zakresie będzie odgrywał zintegrowany system regionalnego transportu publicznego, oparty na kolei oraz przywracaniu ruchu autobusowego w regionie Mazowieckim regionalnym. Potencjał transportu kolejowego będzie zwiększany poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury liniowej i punktowej (dworce, przystanki) oraz poprawę standardów jej utrzymania. Działaniami naprawczymi należy objąć wymagające renowacji linie o znaczeniu lokalnym i regionalnym, co umożliwi rozwój spójnej sieci przewozów kolejowych.

CEL STRATEGICZNY 3: ZIELONE, NISKOEMISYJNE MAZOWSZE

Istotną rolę w ochronie środowiska odgrywać będzie racjonalne planowanie i korzystanie z przestrzeni. Należy ograniczyć przeznaczanie gruntów rolnych i leśnych na cele nierolnicze i nieleśne, szczególnie w przypadku gruntów rolnych o wysokich klasach bonitacyjnych lub tam, gdzie zmiana przeznaczenia powodować będzie niekontrolowane rozlewanie się zabudowy miejskiej. Poprawie ładu przestrzennego służyć będą działania mające na celu ochronę krajobrazu. Ważnym wyzwaniem jest przywrócenie walorów krajobrazów zdegradowanych, poprzez rekultywację terenów poeksploatacyjnych i zamkniętych

składowisk odpadów oraz rewitalizację terenów przemysłowych i powojkowych. Niskoemisyjność to jeden z ważniejszych kierunków rozwoju Mazowsza, przyczyniający się do poprawy stanu środowiska, zdrowia i jakości życia mieszkańców województwa. Jednym z rozwiązań na rzecz ograniczenia emisyjności jest transformacja sektora energetycznego. Wiodącą rolę w tym zakresie odgrywać będzie produkcja energii elektrycznej i ciepłej z odnawialnych zasobów, w szczególności biomasy, biogazu, słońca i wiatru.

CEL STRATEGICZNY 4: MAZOWSZE ZINTEGROWANE SPOŁECZNIE

Fundamentem wzrostu gospodarczego, szczególnie w zakresie tworzenia i wykorzystania innowacyjnych produktów, technologii, rozwiązań oraz usług, jest wykwalifikowana specjalistyczna kadra. Konieczne jest zatem wspieranie rozwoju bazy i programów szkół wyższych oraz instytucji szkoleniowych z nastawieniem na dziedziny wiodące w województwie mazowieckim z udziałem przedsiębiorców i uwzględnieniem ich potrzeb. Szczególnej dbałości wymaga kształcenie związane z technologiami teleinformacyjnymi i innymi dziedzinami nowoczesnej gospodarki. Należy położyć nacisk na rozwój kształcenia zawodowego (branżowego) młodzieży, w tym rozwój doradztwa edukacyjno-zawodowego oraz wzmocnienie współpracy między szkołami i przedsiębiorcami poprzez m.in. prowadzenie dualnego systemu nauczania. Konieczne jest również wsparcie dla rozwoju zawodowego nauczycieli, w szczególności w zakresie rozwijania umiejętności, w tym cyfrowych, oraz przeciwdziałanie niedoborom kadry pedagogicznej, w tym podniesienie prestiżu zawodu nauczyciela.

CEL STRATEGICZNY 5: MAZOWSZE BOGATE KULTUROWO

Kluczowe znaczenie dla zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń ma ochrona zabytków i obiektów odznaczających się dużą wartością historyczną i kulturową. Konieczna jest ochrona i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego poprzez wspieranie prac konserwatorskich (w tym restauratorskich, renowacyjnych i rewaloryzacyjnych). W celu utrzymania obiektów zabytkowych i kulturowych w jak najlepszym stanie i zahamowania procesów degradacji należy zwrócić szczególną uwagę na rewitalizację obiektów i obszarów oraz ich adaptację do nowych funkcji, w tym kulturalnych, turystycznych i społecznych. Istotna jest również inwentaryzacja i digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego. Szczególne wsparcie w tym zakresie powinno dotyczyć zabytków objętych różnymi formami ochrony prawnej, m.in. pomników historii czy parków kulturowych.

W ramach celów istotne jest wskazanie następujących kierunków działań związanych z obszarem dziedzictwa kulturowego:

OCHRONA I WYKORZYSTANIE ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W ramach tego kierunku przewidziane są działania:

- Wspieranie prac konserwatorskich (w tym restauratorskich, renowacyjnych, rewaloryzacyjnych), rewitalizacja obiektów i obszarów zabytkowych oraz kulturowych
- Adaptacja obiektów zabytkowych do nowych funkcji, w tym kulturalnych, turystycznych i społecznych
- Inwentaryzacja i digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego

WYKORZYSTANIE WALORÓW ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO, POTENCJAŁU KULTUROWEGO I TURYSTYCZNEGO DLA ROZWOJU GOSPODARCZEGO I PROMOCJI WOJEWÓDZTWA

W ramach tego celu przewidziane są działania:

- Zwiększenie atrakcyjności turystycznej w oparciu o walory kulturowe i przyrodnicze
- Rozwój infrastruktury turystycznej i około turystycznej
- Wspieranie rozwoju różnych form turystyki, produktów oraz wydarzeń turystycznych
- Wspieranie działalności stowarzyszeń i organizacji, w tym o znaczeniu międzynarodowym
- Ochrona, pielęgnowanie i promowanie spuścizny kulturowej (materialnej i niematerialnej), w tym podnoszenie świadomości kulturowej
- Kreowanie ośrodków i kształtowanie regionalnej tożsamości kulturowej
- Wspieranie i promocja różnorodności kulturowej
- Wspieranie przedsiębiorczości i współpracy w obszarze kultury, dziedzictwa kulturowego i turystyki

UPOWSZECHNIANIE KULTURY I TWÓRCZOŚCI

W ramach tego celu przewidziane są działania:

- Rozwój infrastruktury kultury, wydarzeń i projektów kulturalnych
- Wspieranie rozwoju edukacji kulturalnej i artystycznej
- Wspieranie rozwoju przemysłu kreatywnego
- Wzmacnianie uczestnictwa w kulturze, w tym poprzez technologię cyfrową (e-kultura, digitalizacja)

KREOWANIE MIAST I WSI JAKO CENTRÓW AKTYWNOŚCI KULTURALNEJ I TURYSTYCZNEJ

W ramach tego celu przewidziane są działania:

- Wspieranie ośrodków miejskich i wiejskich w upowszechnianiu potencjału kultury wraz z rozwojem funkcji turystycznych

4.2.2. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Mazowieckiego na lata 2022-2025

Program opieki nad zabytkami województwa mazowieckiego na lata 2022-2025 przyjęty został Uchwałą Nr 169/21 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 21 grudnia 2021 r.

Generalny cel Programu jest zawarty w deklaracji jego misji. Wszystkie dalsze rozstrzygnięcia planistyczne i wykonawcze muszą być bezwzględnie zgodne z misją. Misji towarzyszy wizja strategiczna opieki nad zabytkami w regionie, będąca zapisem pożądanego stanu docelowego, jaki powinien być osiągnięty do 2025 r. wskutek pomyślnej realizacji Programu. Z rozwinięcia misji wynikają trzy obszary strategiczne – trzy „obszary koncentracji działań” Programu. W każdym z obszarów wyznaczono z kolei cele strategiczne, a cele będą realizowane poprzez przedsięwzięcia strategiczne.

Misja to generalna wartość, do której dążenie jest niezmiennym celem samorządu województwa w perspektywie długoletniej. Misja opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim musi stanowić inspirującą odpowiedź na zdefiniowany generalny problem ochrony dziedzictwa w województwie. Przyjęto, że w okresie 2022–2025 będzie kontynuowana misja z lat 2018– 2021, która brzmi: Podnieść skuteczność opieki nad zabytkami i dziedzictwem niematerialnym w województwie mazowieckim.

Obszar strategiczny A. EDUKACJA KSZTAŁTUJĄCA ŚWIADOMOŚĆ I POSTAWY

W ramach tego obszaru strategicznego usytuowano cele związane z kształtowaniem wiedzy, świadomości i postaw poświadanych z punktu widzenia opieki nad zabytkami i troski o dziedzictwo. Zidentyfikowano dwa takie cele:

- Cel A.1. Wsparcie edukacyjne samorządów lokalnych i właścicieli zabytków;
- Cel A.2. Kształtowanie postawy zainteresowania dziedzictwem

W ramach celu A.1. zaproponowano trzy przedsięwzięcia:

- Mazowieckie Forum Dziedzictwa (ma na celu stworzenie platformy regularnego doszkalania fachowego gminnych specjalistów opieki nad dziedzictwem, a także stałej wymiany doświadczeń osób zajmujących się opieką nad dziedzictwem w administracji gminnej)

- Dziedzictwo niematerialne – na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego – kontynuacja (intensyfikowanie ochrony dziedzictwa niematerialnego województwa)

- Konkurs „Renowacja Roku Zabytków Mazowsza” – kontynuacja (promocja opieki nad zabytkami, dobrych praktyk konserwatorskich, renowacyjnych i adaptacyjnych wśród właścicieli zabytków nieruchomych znajdujących się na terenie województwa mazowieckiego)

W ramach celu A.2. zaproponowano dwa przedsięwzięcia:

- „Odkrywamy nasze dziedzictwo” – coroczny konkurs fotograficzny – kontynuacja (Podtrzymanie zainicjowanego wśród mieszkańców w poprzednim Programie 2018-2021 zainteresowania dokumentowaniem fotograficznym istniejących obiektów dziedzictwa, a także gromadzenie dokumentacji wykonanej przez społeczników)
- Tożsamość lokalna – wartość unikalna – kontynuacja w nowej formie (wypełnienie jednego z ważnych deficytów, jakim jest brak dostrzegania i doceniania dziedzictwa lokalnego. Oprócz oczywistego pozytywnego wpływu na stan zabytków przez poszerzanie wiedzy o ich wartości i konieczności ich ochrony, wzmacnianie tożsamości lokalnej ma silny wpływ na powodzenie procesów rewitalizacyjnych, zapobieganie depopulacji i w efekcie przekłada się na potencjał rozwojowy gmin i całego województwa)

Obszar strategiczny B. OPTYMALIZACJA SYSTEMU DOSTĘPU WŁAŚCICIELI ZABYTEKÓW DO ŚRODKÓW

W ramach tego obszaru strategicznego usytuowano cele związane ze zwiększeniem efektywności finansowania opieki nad zabytkami. Zidentyfikowano dwa takie cele:

- Cel B.1. Zoptymalizowanie systemu dotacji wojewódzkich
- Cel B.2. Dbłość o zabytki własne województwa

W ramach celu B.1. zaproponowano jedno przedsięwzięcie:

- Dotacje do prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy obiektach zabytkowych – kontynuacja (wspieranie różnego rodzaju właścicieli obiektów zabytkowych w finansowaniu prac przy zabytkach)

W ramach celu B.2. zaproponowano jedno przedsięwzięcie:

- Finansowanie prac przy obiektach zabytkowych, których właścicielem jest Samorząd Województwa Mazowieckiego – kontynuacja (kontynuowanie udoskonalania metody podziału środków pomiędzy różnego rodzaju wnioskodawców z uwzględnieniem priorytetów Samorządu Województwa)

Obszar strategiczny C. OGRANICZANIE RYZYKA UTRATY NAJBARDZIEJ ZAGROŻONYCH ELEMENTÓW DZIEDZICTWA

W ramach tego obszaru strategicznego usytuowano cele skierowane na wzmocnienie skutecznej ochrony najbardziej wrażliwego dziedzictwa przed zniszczeniem i współpracy międzysektorowej dla ratowania zabytków. Zidentyfikowano dwa takie cele:

- Cel C.1. Ograniczanie ryzyka utraty najbardziej zagrożonych elementów dziedzictwa
- Cel C.2. Wzmocnienie potencjału promocyjnego zabytków.

W ramach celu C.1. zaproponowano cztery przedsięwzięcia:

- Dokumentacja zabytków architektury XX wieku województwa mazowieckiego (dokonanie systematycznej inwentaryzacji i dokumentacji dziedzictwa architektury po 1918 r. województwa mazowieckiego oraz wydanie publikacji na ten temat)
- Inwentaryzacja i wyodrębnienie typów zabudowy drewnianej województwa – kontynuacja (dokonanie systematycznej inwentaryzacji stylów architektury drewnianej województwa mazowieckiego)
- Konkurs „Dom w krajobrazie” – kontynuacja (tworzenie katalogu projektów architektonicznych współczesnej zabudowy dobrze zharmonizowanej z krajobrazem kulturowym poszczególnych regionów kulturowych województwa mazowieckiego)²
- Nasza żywa tradycja – kontynuacja (ochrona i upowszechnianie dziedzictwa niematerialnego oraz rozbudowa portalu Mazowiecki Szlak Tradycji, będącego bazą zasobów tego dziedzictwa)

W ramach celu C.2. zaproponowano trzy przedsięwzięcia:

- Tworzyć system promocji mazowieckiego dziedzictwa w serwisach internetowych (skuteczna promocja mniej znanych elementów dziedzictwa w województwie mazowieckim w serwisach internetowych dzięki współpracy z podmiotami o utrwalonej renomie i potwierdzonej skuteczności promocyjnej)
- Mazowieckie konserwacje (promocja zabytków dotowanych przez Samorząd Województwa)
- Mazowiecki System Informacji Przestrzennej – Zabytki (stworzenie platformy zintegrowanego systemu informacji o zabytkach dla województwa mazowieckiego w ramach Mazowieckiego Systemu Informacji Przestrzennej)

4.2.3. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego

Program opieki nad zabytkami gminy Łyse zgodny jest z wyznaczonymi w planie zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego (uchwała nr 22/18 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 19 grudnia 2018 r.) celami polityki przestrzennej, zasadami ich realizacji oraz przyjętymi w planie kierunkami działań polityki przestrzennej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

² W 2024 r. wydano katalog pokonkursowy pod red. K. Kucharczyk *Dom w krajobrazie. Katalog wzorcowych rozwiązań neutralnego klimatycznie domu jednorodzinnego inspirowanego tradycyjną architekturą województwa mazowieckiego dla regionu Kurpie Białe i Zielone oraz obszaru nadwiślańskiego Mazowsza Zachodniego*, Warszawa. W katalogu tym można znaleźć interpretacje współczesnych budynków odnoszących się to terenu Kurpi Zielonych, na terenie których znajduje się gmina Łyse.

W Planie Zagospodarowania scharakteryzowano poszczególne typy zabytków oraz krajobrazu kulturowego (osobno dla samej Warszawy). Szczegółowo określono dziedzictwo kulturowe i podano liczne przykłady, jakie się na niego składają.

W zakresie zachowania ciągłości dziedzictwa kulturowego i ochrony krajobrazów kulturowych w *Planie* wskazuje się:

- obszary i obiekty o istotnym znaczeniu dla województwa mazowieckiego z zakresu ochrony krajobrazu kulturowego, dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;

- obszary i obiekty objęte ochroną prawną,

- postulowane parki kulturowe,

- pasma przyrodniczo-kulturowe,

- regiony etnograficzne oraz krainy historyczne,

- ośrodki tożsamości kulturowej regionu: Brochów, Brok, Chlewiska, Ciechanów, Czarnolas, Czersk, Czerwińsk nad Wisłą, Góra Kalwaria, Iłża, Kadzidło, Korczew, Kozienice, Liw, **Łyse**, Maciejowice, Modlin, Myszyniec, Niepokalanów, Opinogóra, Orońsko, Ostrołęka, Otwock, Płock, Przysucha, Pułtusk, Radom, Sanniki, Siedlce, Sierpc, Solec nad Wisłą, Sucha, Sycyna, Szydłowiec, Ślężany, Warszawa, Wyszaków, Węgrów, Wyszogród, Zwoleń, Żelazowa Wola, Żyrardów;

- dobra kultury współczesnej

oraz **określa się** następujące działania:

- realizację zadań wskazanych w wojewódzkim programie opieki nad zabytkami;

- zachowanie i kreowanie ładu przestrzennego, zachowanie walorów krajobrazu kulturowego oraz kształtowanie pasm przyrodniczo-kulturowych o znaczeniu regionalnym poprzez:

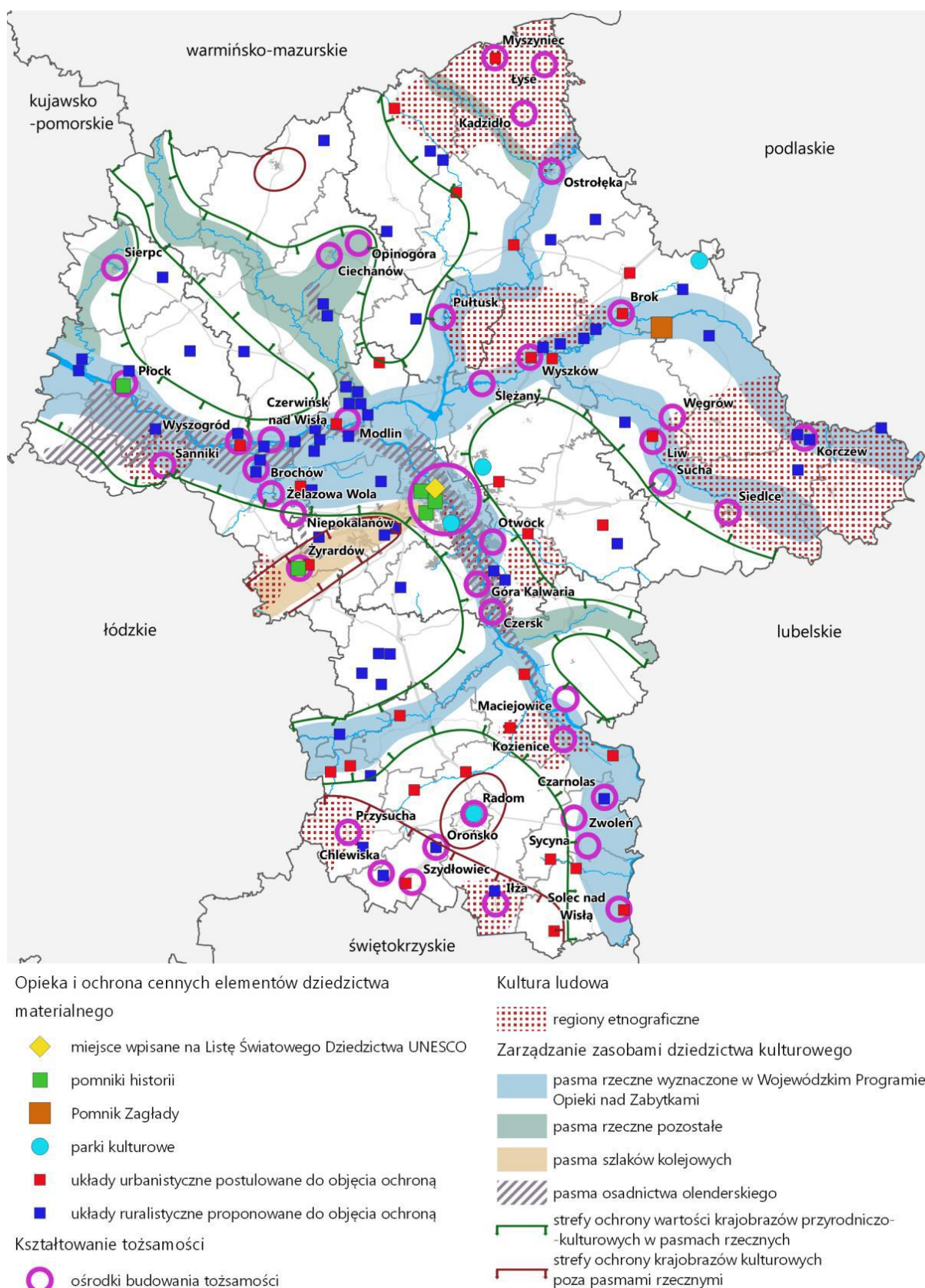
- przeciwdziałanie negatywnym efektom urbanizacji i rurbanizacji;

- wzmacnianie przestrzennych walorów obiektów oraz układów przestrzennych (w tym obiektów i obszarów przemysłowych) poprzez rewitalizację, restaurację oraz rekultywację;

- ochronę, rewitalizację i rewaloryzację obiektów i obszarów historycznych (zwłaszcza architektury drewnianej i przemysłowej, dworskiej, obronnej, dorobku nauki i techniki) w tym zabytków mających znaczenie symboliczne;

- odbudowę i rekonstrukcję dóbr należących do światowego i krajowego dziedzictwa po zniszczeniu w wyniku konfliktów zbrojnych lub katastrof spowodowanych zagrożeniami naturalnymi;

- wykorzystanie sieci miast historycznych oraz atrakcji krajobrazowo-architektonicznych m.in. dla wyznaczania szlaków turystyki kulturowej;
- tworzenie muzeów, w tym Stacji Muzeum, Muzeum Centralnego Okręgu Przemysłowego na terenie dawnej Fabryki Broni oraz Centrum Nauki im. T. Sołtyka w Radomiu;
- ochronę regionów etnograficznych oraz krain historycznych, jako cennych i charakterystycznych krajobrazów kulturowych, również jako element współpracy oraz rozwoju powiązań z sąsiadującymi województwami.

Ryc. 1. Opieka i ochrona dziedzictwa kulturowego; za: PZPWM, s. 76.

Określono także postulaty oraz rekomendacje do podmiotów realizujących politykę przestrzenną na obszarze województwa. Jako postulaty i rekomendacje określono te

inwestycje i działania organizacyjne, które nie zostały ustalone w dokumentach, o których mowa w innych dokumentach, a stanowią realizację kierunków zagospodarowania przestrzennego określonych w *Planie*. Zapisy te mogą stanowić propozycje rozwiązań przestrzennych przy formułowaniu stanowisk i wniosków samorządu województwa do polityki przestrzennej państwa oraz jako elementy fakultatywne – do uwzględnienia w dokumentach planistycznych gmin.

W odniesieniu do opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej w zakresie zachowania ciągłości dziedzictwa kulturowego w *Planie* postuluje się następujące działania:

- opracowanie krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego;
- opracowanie kryteriów oceny wartości i wyboru dóbr kultury współczesnej;
- identyfikację wartościowych obiektów i obszarów dóbr kultury współczesnej o charakterze ponadlokalnym oraz ich ochronę poprzez ustalenia w gminnych dokumentach planistycznych (w tym miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego);
- rozszerzenie listy miejsc objętych statusem pomnika historii;
- zachowanie ładu przestrzennego lub jego kreowanie, szczególnie w miejscach o istotnym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego poprzez:

- ochronę i kształtowanie struktur przestrzennych historycznych miast i wsi w oparciu o ochronę pola ekspozycji i eksponowanie dominant architektonicznych; kształtowanie przestrzeni publicznych w nawiązaniu do tradycji miejsca,

- eksponowanie w strukturze przestrzennej ośrodków miejskich i wiejskich najcenniejszych zasobów dziedzictwa regionu (zwłaszcza obszaru Historycznego Centrum Warszawy wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO oraz obszarów uznanych za pomnik historii),

- kształtowanie i ochronę krajobrazów kulturowych m.in. poprzez utworzenie parków kulturowych.

- adaptację obiektów zabytkowych dla współczesnych funkcji kulturalnych, turystycznych i edukacyjnych;
- zagospodarowanie i udostępnianie stanowisk archeologicznych posiadających czytelną formę krajobrazową w celach dydaktycznych, naukowych i turystycznych;
- współpracę międzyregionalną w zakresie zachowania i wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego (tradycji historycznych, śladów osadnictwa, dziedzictwa kultury ludowej) dla rozwoju produktów turystyki kulturowej;

- kreowanie ośrodków budowania tożsamości kulturowej regionu: Brochów, Brok, Chlewiska, Ciechanów, Czarnolas, Czersk, Czerwińsk nad Wisłą, Góra Kalwaria, Iłża, Kadzidło, Korczew, Kozienice, Liw, **Łyse**, Maciejowice, Modlin, Myszyniec, Niepokalanów, Opinogóra, Orońsko, Ostrołęka, Otwock, Płock, Przysucha, Pułtusk, Radom, Sanniki, Siedlce, Sierpc, Solec nad Wisłą, Sucha, Sycyna, Szydłowiec, Ślężany, Warszawa,

4.2.4. Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Ostrołęckiego na lata 2021-2030

Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Ostrołęckiego na lata 2021-2030 przyjęto Uchwałą nr XL/294/2021 Rady Powiatu w Ostrołęce z dnia 22 listopada 2021 r.

W dokumencie nakreślone zostały ramy postulowanych działań powiatu, w ramach tych mieszczą się następujące elementy:

1. Podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej regionu i pobudzenie rozwoju gospodarczego w subregionie ostrołęckim i w Polsce Północno-Wschodniej poprzez rozwiązanie problemów komunikacyjnych oraz zniwelowanie deficytów infrastruktury drogowej;
2. Stworzenie zintegrowanego społecznie obszaru zrównoważonego rozwoju gospodarczego przy wykorzystaniu walorów przyrodniczo-krajobrazowych i różnych form turystyki;
3. Stworzenie dogodnych warunków dla wielokierunkowego kształcenia się i osiedlania oraz rozwoju sektora małych i średnich przedsiębiorstw.

W Planie Rozwoju Lokalnego Powiatu Ostrołęckiego na lata 2021-2030 wyznaczono cztery cele strategiczne:

1. Nowoczesna i sprawna infrastruktura;
2. Zwiększenie aktywności społeczeństwa;
3. Promocja oraz zwiększanie atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej Powiatu;
4. Konkurencyjna i innowacyjna gospodarka.

Wśród celów objętych Programem cel numer 3 – *Promocja oraz zwiększanie atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej Powiatu* nawiązuje do niniejszego opracowania i zawiera następujące cele szczegółowe:

- 3.1. Rewitalizacja obiektów zabytkowych;
- 3.2. Promocja oferty kulturalnej gmin i Powiatu oraz lokalnych walorów turystycznych;
- 3.3. Poprawa stanu środowiska przyrodniczego.

Warunkiem skuteczności działań określonych w Planie Rozwoju Lokalnego Powiatu Ostrołęckiego na lata 2021-2030 będzie bieżące monitorowanie możliwości finansowych Powiatu Ostrołęckiego, pozyskiwania zewnętrznych oraz krajowych środków. Ponadto fundamentem do realizacji założonych zadań jest budowa porozumień i współpracy, w tym

z lokalnymi samorządami, które pozwolą na realizację wspólnych przedsięwzięć mających na celu rozwój obszaru subregionu ostrołęckiego.

4.2.5. Program Współpracy Powiatu Ostrołęckiego z Organizacjami Pozarządowymi na 2025 r.

Powiat Ostrołęcki, działając zgodnie z przepisami ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie, służy umacnianiu uprawnień mieszkańców w procesie tworzenia więzi społecznych, odpowiedzialności za swoje otoczenie oraz zaspokajaniu potrzeb różnych grup społeczności lokalnej.

Powiat deklaruje wolę współpracy samorządu z organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami pożytku publicznego oraz wyraża intencję współdziałania w realizacji swoich zadań ustawowych.

Współpraca Powiatu z organizacjami pozarządowymi dotyczy realizacji zadań publicznych określonych w art. 4 ust. 1 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, w zakresie odpowiadającym zadaniom powiatu.

Przyjęte priorytety współpracy Powiatu Ostrołęckiego z organizacjami pozarządowymi w 2025 roku objęły w zakresie kultury i ochrony dóbr kultury oraz promocji w szczególności: promowanie inicjatyw kulturalnych jako czynnika budowy tożsamości lokalnej i regionalnej poprzez realizację przedsięwzięć artystycznych i kulturalnych, wspieranie imprez o charakterze powiatowym mających istotne znaczenie dla kultury i tradycji Powiatu, wspieranie akcji promującej dziedzictwo kulturowe regionu – Powiatu, upowszechniania i promocji twórczości kulturalnej mieszkańców Powiatu w kraju i za granicą, edukacji kulturalnej i propagowania sztuki wśród dzieci, młodzieży i dorosłych zamieszkałych na terenie Powiatu, rozwijania zainteresowań kulturą regionu, wspierania rozwoju kultury muzycznej na terenie Powiatu, w tym organizacja koncertów, przeglądów, festiwali.

4.2.6. Plan Ochrony Zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Ostrołęckiego

Koncepcja działania przedstawiona w opracowanym „Planie ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Ostrołęckiego” zakłada planowanie, przygotowanie oraz realizowanie przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem. Przedstawione przedsięwzięcia realizowane są poprzez:

1. Zapobieganie i prowadzenie prac przygotowawczych w czasie poprzedzającym wystąpienie konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej;
2. Podwyższenie gotowości wprowadzonej w okresie narastania bezpośredniego zagrożenia poprzez właściwe organy kierowania kryzysowego;
3. Reagowanie w czasie wystąpienia i trwania konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej;
4. Zabezpieczenie i dokumentowanie po ustąpieniu konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej;
5. Ochronę zabytków ruchomych.

4.2.7. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Ostrołęckiego na lata 2022-2025

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2022-2025 został przyjęty Uchwałą Nr XLVIII/345/2022 Rady Powiatu w Ostrołęce 25 maja 2022 r.

Priorytety Programu Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Ostrołęckiego na lata 2022-2025 opracowane zostały w oparciu o przeprowadzoną diagnozę stanu dziedzictwa kulturowego i analizę SWOT. Priorytety są zgodne z Planem Rozwoju Lokalnego Powiatu Ostrołęckiego na lata 2021-2030, priorytetami wyznaczonymi w Programie opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim na lata 2022-2025.

PRIORYTET I. Ochrona dziedzictwa kulturowego przy jednoczesnym wykorzystaniu potencjału przyrodniczego

PRIORYTET II. Promocja i edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego

PRIORYTET III. Tworzenie systemu wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym

W celu realizacji priorytetów wyznaczonych w Powiatowym Programie Opieki nad zabytkami na lata 2022-2025 określono następujące długofalowe kierunki działań:

1. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i podejmowanie działań poprawiających stan ich zachowania. Zwiększenie atrakcyjności zabytków poprzez turystyczne zagospodarowanie walorów przyrodniczych powiatu.
3. Podwyższenie świadomości wartości dziedzictwa kulturowego powiatu.
4. Pobudzenie w lokalnej społeczności zainteresowania dziedzictwem materialnym i niematerialnym powiatu.
5. Wykorzystanie nowych technologii do promocji dziedzictwa kulturowego,
6. Budowanie bazy wiedzy o dziedzictwie kulturowym,
7. Korzystanie z technik cyfrowych.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Gminny program opieki nad zabytkami dla gminy Łyse jest spójny z aktami prawa miejscowego i innymi dokumentami sporządzonymi na szczeblu gminy, które wyznaczają główne kierunki i cele rozwoju. Kluczowe zadania polityki gminy w odniesieniu do ochrony dziedzictwa kulturowego zostały uwzględnione w następujących dokumentach:

- Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Łyse na lata 2022 – 2027
- Programu współpracy Gminy Łyse z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami, o których mowa w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie na 2025 rok
- Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Łyse
- Gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych na terenie gminy Łyse
- Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Łyse na lata 2022 – 2027

Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Łyse na lata 2022 – 2027 został przyjęty uchwałą nr XXIX/208/ 2022 Rady Gminy Łyse z dnia 20 maja 2022 r. Jest on aktualizacją Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Łyse przyjętego uchwałą Nr XVII/111/2016 Rady Gminy Łyse z dnia 07 stycznia 2016 r. w sprawie aktualizacji Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Łyse.

Jako główny cel rozwoju Gminy Łyse przyjmuje się osiągnięcie wszechstronnego i zrównoważonego rozwoju obszaru jako miejsca przyjaznego do życia mieszkańców i sprzyjającego prowadzeniu działalności gospodarczej, z zachowaniem bogactwa środowiska naturalnego i tradycji kulturowych.

Za główne cele strategiczne uznaje się:

1. Rozwój gospodarczy gminy i poprawa warunków życia mieszkańców
2. Rozwój kultury i turystyki
3. Poprawę stanu środowiska naturalnego na terenie gminy

Dla dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków najważniejsze są działania związane z rozwojem kultury i turystyki. Są to:

- dążenie do rozwoju sieci ścieżek rowerowych, turystycznych i innych szlaków turystycznych,

- wzmocnienie opieki konserwatorskiej nad całością dziedzictwa kulturowego gminy,
- właściwe utrzymanie zabytków,
- wspierania działań na rzecz kultywowania tradycji,
- zwiększenia atrakcyjności turystycznej gminy – eksponowania lokalnych wartości kulturowych, rozbudowy infrastruktury okołoturystycznej i turystyczno-rekreacyjnej

Programu współpracy Gminy Łyse z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami, o których mowa w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie na 2025 rok

Programu współpracy Gminy Łyse z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami, o których mowa w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie na 2025 rok został przyjęty uchwałą nr VI/45/2024 Rady Gminy Łyse z dnia 22 października 2024 roku.

Przedmiotem współpracy Gminy Łyse i organizacji pozarządowych jest wspólne wykonanie zadań publicznych wymienionych w art. 4 ust. 1 ustawy, w celu zaspokojenia istniejących potrzeb społecznych mieszkańców gminy Łyse. Gmina Łyse prowadzi współpracę z organizacjami pozarządowymi w sferze realizacji zadań publicznych na zasadach: pomocniczości, suwerenności stron, partnerstwa, efektywności, uczciwej konkurencji i jawności. Przestrzeganie tych zasad winno wprowadzić atmosferę dialogu we wzajemnych kontaktach. Podstawowym trybem zlecania zadań publicznych organizacjom pozarządowym i podmiotom wymienionym w art. 3 ust 3 ustawy jest otwarty konkurs ofert.

W 2025 roku za priorytetowe z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego i dbania o zabytki uznaje się następujące zadanie:

- kultura i ochrona dziedzictwa kulturowego, a w szczególności wspieranie organizacji imprez kulturalnych dla mieszkańców Gminy Łyse;

Wysokość środków planowanych na realizację programu współpracy w roku 2025 wynosi 120.000,00 zł.

Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Łyse

Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Łyse zostało przyjęte uchwałą nr XI/99/2004 Rady Gminy Łyse z dnia 27 maja 2004 r.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy jest dokumentem określającym politykę przestrzenną gminy a także koordynującym działania samorządu lokalnego w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym gminy.

Studium, jako wewnętrzny dokument władz samorządowych nie jest aktem prawa

miejscowego i nie stanowi podstawy do wydawania decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, a także nie przesądza o użytkowaniu terenów. Ustalenia Studium zgodnie z ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym są wiążące dla organów gminy przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, które nie mogą być sprzeczne z zapisami Studium.

Studium określa zasady i kierunki ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków i dóbr kultury współczesnej. Na terenie gminy Łyse występują następujące rodzaje obiektów wymagających ochrony konserwatorskiej:

- obiekty architektury
- zabytki archeologiczne (stanowiska archeologiczne na terenie gminy Łyse w ramach archeologicznego zdjęcia Polski);
- cmentarze i kaplice
- gład narzutowy

W rozdziale 5. „*Stan dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej*”, wymieniono zabytki rejestrowe na terenie gminy, wpisane do wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz stanowiska archeologiczne.

Jako główny cel rozwoju Gminy Łyse przyjmuje się osiągnięcie wszechstronnego rozwoju obszaru zapewniającego poprawę życia mieszkańców, ograniczenie strefy ubóstwa i bezrobocia, przy zachowaniu równowagi między aktywnością gospodarczą a ochroną środowiska przyrodniczego i kulturowego. Jako cele kulturowe skupiające się na zachowaniu resztek dziedzictwa kulturowego uznano:

- wzmocnienie opieki konserwatorskiej nad całością dziedzictwa kulturowego gminy,
- właściwe utrzymanie zabytków.

Za główne **kierunki działań ochrony środowiska kulturowego** przyjęto objęcie ścisłą ochroną konserwatorską obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Wymieniono także szereg innych zabytków, które nie są w chwili obecnej włączone do wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków nieruchomych oraz część stanowisk archeologicznych.

W pkt. 4.2 określono „**Utrzymanie obecnej ochrony prawnej obiektów zabytkowych i ścisłej ochrony konserwatorskiej polegającej na**”:

- zachowaniu we właściwym stanie oraz prowadzeniu prac ratowniczych w obiektach zabytkowych,

- zakazie lokalizowania obiektów w ich bezpośrednim sąsiedztwie o uciążliwej działalności obiektów zasłaniających, będących w sprzeczności z kompozycją i architekturą obiektu zabytkowego.
- wszelkie prace prowadzone na terenach obiektów zabytkowych oraz w bezpośrednim ich sąsiedztwie powinny być uzgadniane z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Pkt. 4.3. to: Strefy obserwacji archeologicznej.

Będące w ewidencji obszary stanowisk archeologicznych podlegają uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w przypadkach:

- wydawania decyzji o warunkach zabudowy,
- ujawnienia w trakcie robót ziemnych obiektów archeologicznych.

Zakres badań i prac archeologicznych ustala Wojewódzki Konserwator Zabytków na etapie uzgadniania decyzji o warunkach zabudowy.

Z kolei pkt. 4.4.: Obiekty proponowane do objęcia ochroną prawną.

Strefy ochrony konserwatorskiej:

- ochrony ekspozycji układu przestrzennego zabudowy oraz dominanty Kościoła p.w. Św. Anny we wsi Łyse,
- utrzymania historycznego charakteru układu przestrzennego wsi Łyse i Lipniki, gdzie ochronie podlegają: układ ulic, placów, istniejące linie zabudowy i jej wysokość, drewniana zabudowa.

W strefie tej obowiązuje nawiązanie nowej zabudowy do istniejącego podziału, nawiązanie do historycznej kompozycji urbanistycznej usytuowania budynku, nachylenia połaci dachów skali i charakteru istniejącej w sąsiedztwie zabudowy dla ochrony dominanty kościoła we wsi Lipniki i wsi Zalas.

Ustala się strefę bezpośrednią ochrony zespołów kościoła parafialnego we wsi Łyse, Lipniki i Zalas.

Strefy obejmują obszar w granicach ogrodzenia, gdzie ochronie podlega budynek kościoła i pozostałe elementy zagospodarowania towarzyszące budynkowi kościoła.

Ustala się strefę pośrednią ochrony zespołów kościoła we wsi Łyse, Lipniki i Zalas w odległości 100 m od ogrodzenia kościoła. Wszelka działalność inwestycyjna w tym obszarze powinna być uzgodniona z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków

Wskazana jest aktualizacja wykazu zabytków i objęcie formą ochrony drewnianej zabudowy we wsiach: Serafin, Wejdo, Złota Góra, Plewki, Szafranki, Zalas, Lipniki oraz większość przydrożnych krzyży i kapliczek przedstawiających bardzo duże wartości historyczne i estetyczne.

Z uwagi na kultywowanie sztuki kurpiowskiej we wsi Łyse proponuje się utworzenie **Muzeum Kurpiowskiej Sztuki Sakralnej** na terenie starego zabytkowego założenia kościoła parafialnego p.w. Św. Anny. Urząd Gminy jest w posiadaniu opracowanej koncepcji zagospodarowania na ten cel kościoła Św. Anny.³

Ustala się strefy ochrony archeologicznej w obrębie stanowisk archeologicznych.

Wszelka działalność inwestycyjna na obszarze tych stref, związana z pracami ziemnymi powinna być uzgodniona z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Ciekawie przedstawia się także pkt. 5.2 odnoszący się częściowo do dziedzictwa archeologicznego gminy: **Szlaki turystyczne**.

W oparciu o występujące wartości kulturowe proponuje się utworzenie tras turystyki kulturowej w powiązaniu z możliwością utworzenia wczasów archeologicznych i rękodzielniczych.

Wyznacza się następujący przebieg tras:

5.2.1. Szlak archeologiczny, zabytkowy i rękodzieła przebiega przez następujące wsie: Plewki-Szafranki-Tartak-Lipniki-Dęby-Tyczek-Dudy Puszczańskie z odgałęzieniami szlaku archeologicznego do wsi Warmiak.

5.2.2. Plewki-Złota Góra-Łyse z odgałęzieniem szlaku archeologicznego, oraz szlaku zabytkowego i rękodzieła w kierunku wsi Serafin i Pupkowizna oraz w kierunku wsi Zalas.

W pkt. 6 określono zadania celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym, gdzie w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego można wymienić:

- kreowanie miejscowości Łyse jako ośrodka budowania tożsamości kulturowej regionu
- objęcie ochroną prawną całego obszaru gminy Łyse stanowiącego część cennego krajobrazu historycznego Kurpie

Załącznikiem nr 3 do uchwały jest plan. Na planie oznaczono i w legendzie wskazano sposób oznaczenia stanowisk archeologicznych. Nie są to wszystkie stanowiska, a sposób ich numeracji nie jest zrozumiały. Należy to poprawić. Na rysunku i w legendzie oznaczono inne zabytki gminy. Jest to wykonane w przystępny sposób.

Zgodnie z uchwaloną zmianą ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 24 sierpnia 2023 r., poz. 1688.) studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy ma zostać zastąpione obowiązkiem dla obszaru całej gminy planem ogólnym. W odróżnieniu od studium, plan ogólny będzie aktem prawa miejscowego, w którym również będą zawarte ustalenia

³ Z informacji przekazanych z UG Łyse w dniu 14.03.2025 wynika, że Gmina nie posiada takiego dokumentu.

i warunki związane z szeroko pojętą ochroną zabytków i opieka nad zabytkami.

Gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych na terenie gminy Łyse

Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, zgodnie z § 4 ust. 2 Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. nr 212, poz. 2153), wydane na podstawie art. 88 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, opracowuje wójt (burmistrz, prezydent miasta). Plan ten podlega uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz właściwym terenowym organem obrony cywilnej na obszarze powiatu. Jak wskazuje § 3 ust. 3 pkt. 1-3 i ust. 5 cyt. Rozporządzenia plan ochrony zabytków zawiera w szczególności informacje niezbędne do realizacji prac przygotowawczych oraz sprawnego koordynowania i zarządzania ochroną w poszczególnych etapach działania, wykaz osób uprawnionych do podejmowania decyzji i kierowania ochroną, wyszczególnienie sposobów przepływu informacji na wszystkich stopniach zarządzania. Dokument ten sporządzany jest według instrukcji przygotowania i realizacji planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, stanowiącej załącznik do wskazanego Rozporządzenia.

Gmina Łyse posiada gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowany w 2023 r. Plan ten jest corocznie aktualizowany.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa wojewódzkiego konserwatora zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w MPZP dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu MPZP. W planach w szczególności:

- 1) uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;

- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
- 4) uwzględnia się ochronę:
 - zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - parków kulturowych;
- 5) uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;
- 6) w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z powyższym MPZP gminy Łyse jako akt prawa miejscowego stanowi podstawę planowania przestrzennego. Ma on wiążące i nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. Ustalenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu w MPZP powinny sprzyjać ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy.

Na terenie gminy obowiązuje obecnie jeden główny miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego oraz siedem innych miejscowych planów. Wspomniane miejscowe plany nie odnoszą się do stref ochrony konserwatorskiej, archeologicznej, stanowisk archeologicznych oraz poszczególnych zabytków nieruchomych. Zostają one wspomniane, ale nie opisane szczegółowo. Należy w ich treściach jednak zawrzeć informację, jak postępować w przypadku odkrycia zabytków archeologicznych. W dokładny sposób podjęto się analizy głównego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego z 2007 roku:

Rozdział 5: Ustalenia dotyczące zasad ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków i dóbr kultury współczesnej.

§ 13.1. Ustala się strefy obserwacji archeologicznej na terenie zgodnym z zasięgiem zaewidencjonowanych stanowisk archeologicznych i nowych stanowisk archeologicznych, których wykaz zostanie określony po rozpoznawczych badaniach uzupełniających.

2. W strefach o których mowa w ust. 1 oraz na terenie stanowisk archeologicznych

oznaczonych na rysunku literą A numerem ustala się obowiązek:

- 1) uzgadniania z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków wszelkich działań inwestycyjnych, prac ziemnych, zmian warunków zabudowy oraz sposobu użytkowania terenu;
- 2) przeprowadzenia archeologicznych badań wykopaliskowych lub interwencyjnych wyprzedzających działania inwestycyjne;
- 3) prowadzenia prac ziemnych pod nadzorem archeologicznym.

§ 14. Dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w ewidencji konserwatora zabytków ustala się :

- 1) obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków zmian warunków zabudowy i zmian w użytkowaniu ;
- 2) obowiązek prowadzenia prac remontowych i modernizacyjnych pod nadzorem Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków
- 3) wymóg prowadzenia prac remontowych, modernizacyjnych i rozbiórkowych na warunkach określonych przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków ;
- 4) dokumentacja projektowa podlega uzgodnieniu ze stanowiska konserwatorskiego;
- 5) strefy ochrony konserwatorskiej B, oznaczone na rysunku planu symbolem graficznym, obejmujące obszary historycznych układów ruralistycznych wraz z ich otuliną i zachowaną zabudową historyczną ;
- 6) strefy ochrony ekspozycji E, oznaczone na rysunku planu symbolem graficznym, wyznaczające miejsca ekspozycji walorów krajobrazowych układów ruralistycznych i dominant, ze względu na ich znaczenie dla zachowania tożsamości kulturowej obszaru;
- 7) w granicach stref ochrony konserwatorskiej B, ochrony ekspozycji E, oznaczonych na rysunku planu obowiązuje:
 - a) zachowanie historycznego rozplanowania dróg i placów,
 - b) zachowanie historycznej zabudowy wsi, jej kubatury w tym: powierzchni zabudowy parteru, wysokości ścian, kształtu dachów;
 - c) dostosowanie nowej zabudowy w zakresie skali i bryły do zabudowy historycznej;
 - d) restauracja i zachowanie budynków o regionalnej lub lokalnej wartości kulturowej z dostosowaniem współczesnej funkcji do ich wartości zabytkowej;
 - e) dokumentacja projektowa podlega uzgodnieniu ze stanowiska konserwatorskiego;

Jedynie w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego na terenie gminy Łyse w części obrębów geodezyjnych: Łyse, Lipniki, Pupkowizna, Serafin z roku 2018 (nr uchwały: LIII/326/2018) jest mowa o tym, że w jego zasięgu znajduje się

stanowisko archeologiczne nr 2 w miejscowości Łyse (AZP 33-71/23). Opisano sposób działania na tym terenie w czasie prac ziemnych oraz w najbliższej okolicy.

Tabela 1. Zestawienie obowiązujących MPZP na terenie Gminy Łyse

L.P.	Data i nr uchwały	Nr Wojewódzkiego Dziennika Urzędowego	Przedmiot uchwały
1.	2024-06-14 – III/16/2024	Poz. 6314 z 2024-06-21	w sprawie uchwalenia <u>zmiany</u> miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Łyse, obejmującej działkę nr 1034, obręb Łyse
2.	2024-10-22 – VI/42/2024	Poz. 10359 z 2024-10-28	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Łyse dla działek nr 270/2, 270/3, 270/4, 270/5, 270/6, 270/7, obręb Lipniki
3.	2024-10-22 – VI/41/2024	Poz. 10358 z 2024-10-28	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Łyse dla terenów położonych w obrębie Łyse oraz Lipniki
4.	2023-12-04 - XLI/314/2023	Poz. 14228 z 2023-12-12	w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Łyse
5.	2023-05-10 - XXXVII /283/ 2023	Poz. 6153 z 2023-05-17	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego na terenie gminy Łyse w części obrębu geodezyjnego Łyse – część II
6.	2022-12-23 - XXXIV/245/2022	Poz. 586 z 2023-01-18	sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego na terenie gminy Łyse w części obrębu geodezyjnego Łyse – UNIEWAŻNIONE W CZĘŚCI
7.	2018-10-19 - LIII/326/2018	Poz. 10606 z 2018-11-06	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego na terenie gminy Łyse w części obrębów geodezyjnych: Łyse, Lipniki, Pupkowizna, Serafin ⁴
8.	2007-04-11 - VI/28/2007		w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Łyse

⁴ Opisane w tekście.

Na terenie gminy Łyse funkcjonuje 8 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, z czego 2 uchwały to zmiany planu miejscowego.

Uchwała nr VI/28/2007 jako główny dokument miejscowego planu określa obowiązkowe zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz krajobrazu kulturowego. W treści zawarto podstawowe elementy odnoszące się do poszczególnych stref ochrony. Opisano sposób działania na stanowiskach archeologicznych. Należy dodać zapis o sposobie działania w przypadku odkrycia luźnych znalezisk archeologicznych. Na rysunkach planu wrysowano zasięgi i podpisano stanowiska archeologiczne oraz strefy ochrony konserwatorskiej. Należy na rysunkach oznaczyć zabytki nieruchome wpisane do gez oraz oznaczyć zasięgi stanowisk archeologicznych zgodnie z aktualnymi kartami gez dla stanowisk archeologicznych. Obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego wraz ze zmianami pokrywają 71% obszaru Gminy (175,35 km² z 246,4 km²). Liczba planów miejscowych oraz zmian uchwalonych: w 2007 r. – 1 plan; w 2018 r. – 1 plan; w 2022 r. – 1 plan; w 2023 r. – 2 plany i w 2024 r. – 3 plany.

5.2. Charakterystyka zasobów oraz stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Łyse

Krajobraz kulturowy to niepowtarzalne, indywidualne oblicze miejsca, który jest syntezą elementów przyrody, klimatu i ukształtowania terenu oraz zachodzących procesów politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, związanych z aktywnością człowieka. Ujawnia się poprzez dziedzictwo materialne, kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne – zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Ochrona dziedzictwa kulturowego, które należy przekazać przyszłym pokoleniom, jest najistotniejszym czynnikiem kształtowania tożsamości mieszkańców, by mogli identyfikować się ze swoją gminą i siedliskiem oraz zrozumieć jego historię.

5.2.1. Charakterystyka gminy

Gmina Łyse znajduje się w północno-wschodniej części województwa mazowieckiego oraz powiatu ostrołęckiego. Graniczy na północy z gminą Rozogi (powiat szczycieński) oraz gminą Pisz, leżącą w województwie warmińsko-mazurskim. Od wschodu sąsiaduje z gminą Turośl (powiat kolneński) oraz gminą Zbójna (powiat łomżyński) w województwie podlaskim. Na południu graniczy z gminą Kadzidło (powiat ostrołęcki), a na zachodzie z

gminą Myszyniec, również należącą do powiatu ostrołęckiego, w województwie mazowieckim. Siedziba władz samorządowych mieści się we wsi Łyse, usytuowanej w centralnej części gminy. W skład gminy wchodzi 22 sołectwa: Antonia, Baba, Dawia, Dęby, Dudy Puszczańskie, Grady, Klenkor, Lipniki, Łączki, Łyse, Piątkowizna, Plewki, Pupkowizna, Serafin, Szafranki, Tartak, Tyczek, Warmiak, Wejdo, Wyżega, Zalas, Złota Góra.

Obszar gminy cechuje się niewielkim zróżnicowaniem pod względem budowy geologicznej. Na wysoczyznach podłoże glebowe tworzą głównie piaski sandrowe, często z domieszką żwirów i pospółek. W obniżeniach terenowych dominują młodo plejstocenyjskie piaski występujące na tarasach oraz holocenyjskie osady w dolinach rzecznych. Natomiast tereny zastoiskowe i rozlewiskowe pokrywają utwory torfowe. Wzdłuż Kanału Kaczor spotyka się namuły piaszczyste i pylaste, które należą do gruntów organicznych, występujących w stanie plastycznym lub miętko plastycznym.

Obszar gminy pod względem hydrograficznym należy do dorzecza rzeki Narwi. Przez teren gminy Łyse przebiega dział wodny oddzielający dorzecza Szkwy i Pisy. Rzeka Szkwa wyznacza zachodnią oraz południowo-zachodnią granicę gminy. Wody powierzchniowe obejmują gęstą sieć rowów melioracyjnych i kanałów odwadniających. Ze względu na niewielkie nachylenie terenu, w obniżeniach często dochodzi do stagnacji wód, co sprzyja powstawaniu stałych obszarów podmokłych, szczególnie w dolinach rzecznych. Poziom wody w rzece Szkwie waha się od 0,8 do 1,2 m. Okresowe wylewy występują jedynie podczas wysokich stanów wód.

Lasy zajmują 34% powierzchni gminy Łyse i wchodzi w skład Puszczy Kurpiowskiej. Obszary leśne podlegają administracyjnie dwóm nadleśnictwom: Myszyniec i Nowogród. Zgodnie z klasyfikacją przyrodniczo-leśną, lasy gminy Łyse należą do Mazowiecko-Podlaskiej krainy przyrodniczo-leśnej, w obrębie Równiny Kurpiowskiej. W środkowej, zachodniej i wschodniej części gminy dominują: bory świeże, stanowiące 60-70% powierzchni leśnej, z przewagą sosny oraz zróżnicowanym wiekiem drzewostanu (od 20 do 100 lat). Bory suche, występujące głównie na północy gminy, również z dominującym udziałem sosny. Lasy mieszane, zlokalizowane w części centralnej, gdzie oprócz sosny rosną świerki i dęby. Pod względem geomorfologicznym obszary leśne to rozległe równiny pokryte piaskami sandrowymi. Urozmaicheniem krajobrazu są wydmy, tworzące systemy wałów, łuków i parabol, rozmieszczone wzdłuż niskich działów wodnych. W podszycie dominują jałowiec i jarzębina, a w wilgotniejszych miejscach także kruszyna, świerk i dąb. Runę leśną tworzą borówka, wrzos, kosmatka oraz mchy. Na terenie gminy znajdują się trzy rezerваты

przyrody: Serafin, Mingos i Tabor, o łącznej powierzchni 215,59 ha.

Rezerwat Serafin o powierzchni 184,92 ha to teren bagienny, który jeszcze w okresie międzywojennym był jeziorem. Rezerwat wyróżnia się bogatą florą i fauną. Wśród roślin objętych ochroną można znaleźć m.in. turzycę, storczyki oraz reliktowe gatunki mchów. Na obszarze rezerwatu występują także zwierzęta takie jak łoś, sarna i zając. Aby ułatwić zwiedzającym obserwację unikalnych gatunków roślin i zwierząt, na terenie rezerwatu wybudowano wieżę widokową oraz kładkę ekologiczną. Rezerwat Mingos o powierzchni 13,46 ha został utworzony w 1971 roku i znajduje się na terenie Nadleśnictwa Myszyniec. Rezerwat Tabor, leżący w Nadleśnictwie Nowogród, zajmuje powierzchnię 17,21 ha i został ustanowiony w 1974 roku. Jego głównym celem jest ochrona i zachowanie boru z naturalnym drzewostanem Puszczy Kurpiowskiej. Wszystkie rezerваты na terenie gminy wymagają ochrony oraz działań pielęgnacyjnych. Szczególnie istotne jest zahamowanie procesu osuszania bagien w rezerwacie Serafin, który jest wynikiem wcześniejszych nieprzemyślanych melioracji odwadniających. Poza lasami, dominującymi elementami krajobrazu gminy są łąki i pola uprawne wraz z towarzyszącą im roślinnością śródpolną. Prywatne lasy zajmują 1 412 ha i występują w postaci niewielkich, rozproszonych kompleksów. Pełnią one jednak istotną funkcję glebo- i wodochronną, stanowią schronienie dla ptaków oraz zwierząt, a także wzbogacają krajobraz i walory przyrodnicze gminy. Szczególną rolę odgrywają także zadrzewienia towarzyszące cmentarzom oraz obiektom sakralnym. Na terenie gminy występują one m.in. w Łysych, Lipnikach i Zalesiu. Gmina Łyse charakteryzuje się dużą powierzchnią terenów zielonych, obejmujących łąki, obszary podmokłe oraz bagienne. Obszary te tworzą złożone systemy wodno-łaskowe, stanowiące ważne ostoje dla ptactwa i dzikiej zwierzyny. Są one istotnym atutem przyrodniczym i krajobrazowym regionu.

5.2.2. Zarys historii obszaru gminy

W północno-wschodniej części Mazowsza, w dorzeczu rzek Pisy, Szkwy, Omulwi i Orzyca, w XVI wieku rozciągały się rozległe lasy Puszczy Zagajnicy, znanej dziś jako Zielona Puszcza Kurpiowska. Tereny te należały do książąt mazowieckich, a po wcieleniu Mazowsza do Korony w 1526 roku stały się własnością królów polskich. Gęste knieje były siedliskiem licznych gatunków zwierząt, takich jak niedźwiedzie, łosie, rysie, dziki, jelenie czy łasice, których futra cieszyły się dużym zainteresowaniem myśliwych. Puszcza obfitowała także w bogate zasoby naturalne – drewno, pokłady rudy darniowej oraz ryby zamieszkujące rzeki, jeziora i rozlewiska. Tereny te były królewskimi łowiskami, strzeżonymi przez osadników pełniących funkcję strzelców królewskich. W puszczy

powstawały także myśliwskie dwory, a jeden z nich znajdował się nad jeziorem Krusko, później zwanym Serafin. W jego pobliżu utworzono osadę o tej samej nazwie. Najstarszą wsią na terenie obecnej gminy są Lipniki, wzmiankowane już w 1673 roku. Kolejne osady, takie jak Dęby, Łyse czy Łączki, powstały po zakończeniu potopu szwedzkiego. Stopniowa kolonizacja puszczy trwała przez cały XVII i XVIII wiek. Ostateczne przekształcenie tych terenów nastąpiło wraz z upadkiem Rzeczypospolitej w 1795 roku, kiedy Zielona Puszcza znalazła się pod panowaniem pruskim. W 1807 roku ziemie te zostały włączone do Księstwa Warszawskiego, a po kongresie wiedeńskim w 1815 roku stały się częścią Królestwa Polskiego, które pozostawało pod zwierzchnictwem Cesarstwa Rosyjskiego. W 1915 roku przez teren obecnej gminy Łyse przebiegała linia frontu, co doprowadziło do powstania cmentarzy, na których pochowano poległych żołnierzy obu walczących stron. Podczas okupacji hitlerowskiej gmina Łyse, wraz z innymi miejscowościami położonymi na lewym brzegu Narwi, została włączona do Prus Południowo-Wschodnich, wchodzących w skład tzw. rejencji ciechanowskiej. Po zakończeniu II wojny światowej trzy gminy z byłego powiatu kolneńskiego – Turośl, Zbójna i Łyse – zostały przyłączone do powiatu ostrołęckiego. Z dniem 1 stycznia 1973 roku oficjalnie utworzono Gminę Łyse, którą włączono do nowo powstałego województwa ostrołęckiego. Po reformie administracyjnej w 1999 roku gmina znalazła się w granicach województwa mazowieckiego, do którego należy do dziś.

Antonia – miejscowość ta znajduje się w północnej części gminy. Posiada swój przysiółek pod nazwą Leśniczówka Warmiak, która znajduje się po drugiej stronie kompleksu leśnego. Według spisu z roku 1921 mieszkało tam 119 osób w 20 domach.

Baba znajduje się w południowej części gminy i jest wsią o zdecydowanie rozproszonej lokalizacji zabudowań. W 1827 mieszkało w niej 260 mieszkańców.

Deby (kurp. *Děby*) to miejscowość położona w zachodniej części gminy. W roku 1827 zamieszkiwało je 175 mieszkańców. Obecnie integralnymi częściami wsi są: Dęby Łyse, Lipniki, Parówki, Podtyczek oraz Tyczek-Worek.

Dawia (kurp. *Daźa*). Według XIX-wiecznych źródeł nazwa miejscowości wywodzi się od słowa „dławić”, które w dialekcie kurpiowskim występuje jako „dążyć” i odnosi się do procesu wytwarzania potażu. Zgodnie z internetowym słownikiem kurpiowskim, w lokalnym dialekcie nazwa miejscowości w mianowniku przyjmuje formę „Daźa”. Z publikacji z roku 1791 nazwa miejscowości to Fabryka Dawia. W czasie I wojny światowej zniszczono 74% zabudowań wsi. Miejscowość znajduje się w południowo wschodniej części gminy, tereny są tam piaszczyste ze wzgórzami. Od wschodu i północy graniczy z lasami, z pozostałych stron pola. Zabudowa wsi rozdrobniona.

Dudy Puszczańskie leżą nad rzeką Szkwą oraz bagnem Chruściel, przez które ona przepływa. Wieś znajduje się w północno zachodniej części gminy. We wsi znajduje się pomnik upamiętniających poległych w 1953 roku trzech żołnierzy NZW. W roku 2018 we wsi mieszkało 230 osób.

Gradzkie lub kiedyś określane jako Grąckie to wieś kurpiowska, położona w północnozachodniej części gminy, na lewym brzegu Szkwy. W roku 1827 zamieszkiwało je 119 mieszkańców. W XIX wieku znajdowała się tam karczma. Należały do ekonomii Mały Płock. Na rok 2023 w miejscowości mieszkało 203 osoby.

Klenkor lub dawna nazwa Klękor, wraz ze wsią Wyżega tworzą jedno sołectwo. Wieś ta znajduje się przy wschodniej granicy gminy. W 1827 roku mieszkało tu 22 osoby, w 1921 osób mieszkało 54, w 2023 było ich 45.

Lipniki leżą nad dawnymi błotami rzeki Szkwy, po południowo zachodniej części gminy. Jest jedną z największych i najstarszych miejscowości – już pod koniec XIX wieku mieszkał tutaj prawie 1 tysiąc osób. Zgodnie z lokalnymi legendami, założycielem wsi był Wiśniewski, uciekinier z Piotrkowa Trybunalskiego, prawdopodobnie szlachcic. Do Lipnik przybył w 1663 roku i wspólnie z towarzyszami osiedlił się tam, tworząc nową osadę. Po dziewięciu latach udał się do starosty ostrołęckiego oraz towarzystwa bartnego, by formalnie zarejestrować wieś jako Lipniki. Przyjął prawo bartne i włączył osadę do parafii rzymskokatolickiej w Nowogrodzie. Od 1672 roku Lipniki stały się siedzibą jedyne go w regionie uprzywilejowanego wójtostwa szlacheckiego. Wkrótce po tym przybyła fala nowych osadników. Już w 1690 roku w Lipnikach funkcjonował piec ceramiczny oraz kuźnia, a także powstał zajazd i dworek bartno-myśliwski na Zielonym Wzgórzu. Właścicielem dworku był Grabski, uciekinier z Kujaw. Pierwsze wzmianki pisane pochodzą jednak z 1646 z Metryki Koronnej, kiedy to wieś wraz z Tartakiem miała znajdować się w starostwie ostrołęckim. W 1841 rozpoczęto budowę murowanego kościoła. W 1 poł. XIX wieku istniała we wsi szkoła elementarna. Mieszkali wówczas we wsi Polacy, Żydzi, Niemcy, Rusini, Litwini oraz Rosjanie. W roku 1921 mieszkało we wsi 1170 osób, z czego większość to rzymokatolicy, dwie wyznania grekokatolickiego i 24 mojżeszowego. Istniały w tym czasie piekarnia i dwa sklepy spożywcze. W kampanii wrześniowej 1939 roku zginęło pięciu mieszkańców wioski. W czasie wojny szkoła nie działała. Po wojnie powstał sklep monopolowy i wielobranżowy, restauracja, dwie rzeźnio-masarnie, ubojnia, bank spółdzielczy. W latach 60. założono kółko rolnicze, wybudowano Spółdzielcze Pawilony Handlowe i remizę strażacką (straż pożarna istniała od 1949 roku). W latach 60. XX wieku rolnicy zajmowali się szczególnie uprawą konopii i hodowlą trzody chlewnej. Ważną rolę

pełniły zajęcia pozarolnicze, w tym rzemiosło ludowe. W miejscowości działa placówka pocztowa.

Łaczki znajdują się w północnej części gminy. We wsi znajduje się pomnik przyrody – okazała lipa. W roku 19241 mieszkało tutaj 585 osób, z czego 584 deklarowało się Polakami, zaś jedna osoba innej nacji. W 2018 roku we wsi mieszkało 509 osób.

Łyse leży na piaszczystym terenie w obszarze Puszczy Zielonej, i w podmokłym otoczeniu. Przeważają słabe sandrowe gleby V-VI klasy bonitacyjne. Znajduje się w centrum gminy i tam znajduje się urząd gminny (już pod koniec XIX wieku miejscowość była siedzibą gminy). Od XVIII wieku do początku XX wieku we wsi wydobywano bursztyn, zarówno biały, jak i czerwony. Już w 1802 roku zamieszkiwało wieś 48 rolników, 2 chałupników oraz karczmarza. Pod koniec tamtego wieku znajdowała się tutaj szkołka początkowa. Podczas walk z okresu I wojny światowej przebiegała tutaj linia frontu. W 1921 jako Polacy deklarowało się 1071 osób, zaś pozostałe 37 narodowość żydowską (spis z 1827 informował, że wszyscy mieszkańcy wioski, tj. 503 osoby mają narodowość kurpiowską). W 1926 duży pożar zniszczył zachodnie zabudowania wioski, w tym siedzibę urzędu gminnego. Wieś jest ośrodkiem kurpiowskiej sztuki ludowej z drewnianym kościołem św. Anny z 1876-1882 (wewnątrz malowidła ludowe, z postaciami biblijnymi w strojach kurpiowskich) i drewnianymi XIX-wiecznymi chałupami kurpiowskimi. Od 1969 w Łysych w Niedzielę Palmową odbywa się konkurs palm kurpiowskich *Palma Kurpiowska*, z występami folklorystycznymi i kiermaszem sztuki ludowej.

Piatkowizna to wieś kurpiowska w północno wschodniej części gminy. Nazwa prawdopodobnie pochodzi od *Piętka* do którego wieś miała należeć. Wieś powstała w końcu XVIII wieku. W 1827 roku mieszkało tutaj 208 osób, zaś w 2023 było ich 412.

Plewki to wieś rozproszona w południowo wschodniej części gminy, niedaleko wsi Baba. W 2023 roku zamieszkiwało tutaj 96 osób.

Pupkowizna to wieś kurpiowska we wschodniej części gminy. Niedaleko terenów bagiennych, od strony północnej graniczy z lasem, od południa w niedużej odległości obecnie torfowisko Serafin. W XIX wieku znajdowała się tutaj karczma. W 1802 roku mieszkało tutaj 14 rolników i 25 chałupników, w 1819 203 mieszkańców, w 1921 roku 326 osób, w 2023 roku 392.

Serafin to wieś kurpiowska we wschodniej części gminy. Wieś znajduje się na skraju Puszczy Zielonej, ale tereny w tym miejscu są mocno zmeliorowane, przez co obecnie wyszło dawne Jezioro Serafińskie, obecnie znane jako Torfowisko Serafin (na północ od wsi). W 1802 roku mieszkało tutaj 23 rolników i 6 chałupników, a już w 1921 roku 401 osób.

Szafranki to wieś w południowo zachodniej części gminy. W 1821 mieszkało tutaj 302 mieszkańców, zaś w 2023 było ich 433.

Tartak znajduje się w niedużej odległości od wsi Szafranki, na północ od niej. Przez wioskę przepływa rzeka Szkwa. W 1921 mieszkało tutaj 208 osób, w 2023 roku 187.

Tyczek to wieś kurpiowska w zachodniej części gminy. Powstała przed 1802 rokiem, kiedy istniały Tyczek Duży i Tyczek Noski. Rozciąga się południkowo, mając od zachodu granicę w postaci Szkwy. Już w 1819 roku mieszkało 97 osób, z czego 9 wyznania mojżeszowego. Znajdowała się karczma. W 1921 mieszkało 98 osób, zaś w 2023 roku 103.

Warmiak znajduje się w północno zachodniej części gminy. W 1827 mieszkało tutaj 124 osoby, zaś w 2023 roku 127.

Wejdo znajduje się w środkowej części gminy. Jest to wieś skupiona pośrodku pól, na terenach niegdyś bagiennych. W 1819 roku mieszkało 229 osób, w 2023 roku 424 osoby. W XIX wieku znajdowała się tam karczma.

Wyżega wraz ze wsią Klenkor tworzą jedno sołectwo. Wieś ta znajduje się przy wschodniej granicy gminy. W 1921 roku osób mieszkało 82, w 2023 było ich 76.

Zalas to wieś kurpiowska skupiona w środkowej części gminy. W 1819 roku mieszkało 239 osób, w 2023 roku 531 osoby. W 1921 mieszkało tu 595 osób wyznania rzymskokatolickiego, pozostałe pięć to prawosławni. Częściami składowymi były: Zalas, Walesie, Węski, Bandyga i Jakuby. W XIX wieku znajdowała się tam karczma. Wieś kojarzona z torfowisk i wydobywania bursztynu.

Złota Góra znajduje się w południowo wschodniej części gminy. W 1827 roku mieszkało tutaj 39 osób, w 2023 roku 48.

5.2.3. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to historycznie ukształtowany w wyniku działalności człowieka krajobraz naturalny, na obszarze którego występują nakładające się na siebie elementy kulturowe powstałe na przestrzeni wieków.

Ujawnia się poprzez dziedzictwo materialne, kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne - zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Jego ochrona jest najistotniejszym czynnikiem kształtowania tożsamości i osobowości mieszkańców, by mogli identyfikować się ze swoim siedliskiem oraz zrozumieć jego historię.

Gmina Łyse jest częścią systemu powiązań przyrodniczych o znaczeniu zarówno lokalnym, jak i ponadlokalnym. Kluczowe elementy struktury przyrodniczej tego obszaru to rzeka Szkwa, sieć cieków wodnych i kanałów, rozległe kompleksy leśne Puszczy Kurpiowskiej oraz biologicznie aktywne ekosystemy wodne, łąkowe, bagienne i leśne.

Jednym z najistotniejszych elementów krajobrazu kulturowego są będące wytworem działalności człowieka oraz świadectwem minionych epok zabytki. W zasobie dziedzictwa kulturowego będącego składową krajobrazu kulturowego wchodzi m. in.:

- Obiekty sakralne: kościół parafialny pw. Św. Stanisława Kostki w Zalesiu, kościół parafialny pw. Św. Anny w miejscowości Łyse, kościół parafialny pw. NSJ w Lipnikach,
- Cmentarze i otoczenia kościołów
- Zabytek techniki: wiatrak w Lipnikach
- Dziedzictwo niematerialne poszczególnych miejscowości oraz regionu

5.2.3.1. Zabytki nieruchome

Zabytkami nieruchomymi są pojedyncze lub tworzące zespoły dzieła architektury i budownictwa, takie jak zamki, pałace, dwory, folwarki, zabytki sakralne, budowle użyteczności publicznej i mieszkalne, zabytki techniki, budownictwa obronnego, a także parki, ogrody, zespoły komponowanej zieleni, układy urbanistyczne i ruralistyczne, cmentarze, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Wśród zabytków na terenie gminy można wymienić najważniejsze:

OBIEKTY SAKRALNE

Ryc. 2. Kościół pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Lipnikach; fot. E. A. Marek

Kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Lipnikach

Kościół został wybudowany w latach 1837-1843 r. W roku 1865 powiększył się, w 1889 dostawiono dwie wieże. Budowla neobarokowa, zbudowana z cegły i kamienia polnego. Nawa prostokątna, prezbiterium nieco węższe, zamknięte trójbocznie. Fasada kościoła jest symetryczna, dwukondygnacyjna, z centralnie umieszczonym wejściem głównym, nad którym znajduje się ozdobny fronton. Elewacja frontowa jest flankowana przez

dwie kwadratowe w planie wieże. Wieże te są zwieńczone hełmami i posiadają otwory okienne oraz dekoracyjne gzymsy. Obie elewacje boczne charakteryzują się regularnym rytmem prostokątnych okien, rozmieszczonych symetrycznie wzdłuż nawy głównej. Elewacje te są podzielone pilastrami, które wspierają gzyms koronujący, biegnący wokół całego budynku. Na elewacji południowej, w centralnej części, znajduje się kamień węgielny z datą 1839, upamiętniający rok rozpoczęcia budowy świątyni. Wschodnia część kościoła mieści prezbiterium, które jest niższe i węższe od nawy głównej. Elewacja ta jest skromniejsza w zdobieniach, z centralnie umieszczonym dużym oknem, doświetlającym wnętrze prezbiterium. Całość zwieńczona jest prostym gzyms, harmonizującym z resztą budynku.

Wpis do rejestru zabytków A-469 z dnia 07.07.1981 r.

Ryc. 3. Kościół pw. św. Anny w Łysych; fot. Edyta A. Marek

Kościół pw. św. Anny w Łysych

Kościół powstał w latach 1876-1882. Kościół wybudowany z drewna na kamiennym fundamencie. Elewacje szalowane pionowo układanymi deskami. Ściana frontowa, zachodnia z dostawionymi nieco później czterokondygnacyjnymi, kwadratowymi wieżami. Obie wieże posiadają wysokie latarnie, zwieńczone metalowymi krzyżami. Od frontu trójkątny szczyt z dwoma trójkątnymi okienkami, między którymi drewniane zdobienie imitujące kapliczkę

z wpisanym w nią krzyżem. Od strony południowej i północnej dostawione skarbczyk oraz zakrystia, obie nakryte dachami wielospadowymi. Nad nawą dach dwuspadowy. Prezbiterium zamknięte trójbocznie, z dachem trójbocznym. W 2024 r przeprowadzono prace remontowe i konserwatorskie we wnętrzu oraz odtworzenie schodów.

Wpis do rejestru zabytków A-607 z dnia 10.02.1965 r.

Ryc. 4. Kościół pw. św. Stanisława Kostki w Zalesiu; Fot. Edyta A. Marek

Kościół pw. św. Stanisława Kostki w Zalesiu

Kościół powstał w latach 1908-1913 według projektu architekta Franciszka Przecławskiego. W 1914 roku ówczesny proboszcz Teodor Babich opisał kościół jako zbudowany z cegły na kamiennym cokole, o długości 36 metrów, szerokości 11 metrów i wysokości do sklepienia 15 metrów, mogący pomieścić około 1800 wiernych. Kościół został zbudowany w stylu neogotyckim jako jednonawowa świątynia. Prezbiterium ma kształt półokrągły, z głównym ołtarzem zwróconym na wschód, i jest niższe od głównego korpusu kościoła, pokryte osobnym dachem krytym dachówką. Ma ono po obu stronach symetrycznie dostawione zakrystie z przedsionkami. Wzdłuż czteroosiowych ścian bocznych znajdują się prostokątne kaplice, które harmonijnie wpisują się w bryłę budowli. Wejście główne prowadzi przez kruchtę, w której osadzona jest trójkondygnacyjna wieża. Dachy nad nawą, kaplicami i prezbiterium mają formę dwuspadową, zakrystie pokrywają dachy pulpitowe, natomiast wieża zwieńczona jest ośmospadowym dachem, pokrytym blachą. Pozostałe dachy zostały wtórnie pokryte dachówką ceramiczną.

Wpis do rejestru zabytków A-1126 z dnia 22.01.2013 r.

Cmentarze i otoczenia kościołów

Ryc. 5. Dzwonnica wraz z otoczeniem w Zalasiu; fot. Edyta A. Marek

Drewniana dzwonnica wraz z otoczeniem w Zalasiu

Dzwonnica powstała w roku 1902. Budowla wzniesiona na planie kwadratu, osadzona na kamiennej podmurówce. Wykonana z drewna w konstrukcji szkieletowej i obłożona pionowo ułożonymi deskami. Posiada dwie kondygnacje, z których górna jest nieco węższa. Dzwonnicę wieńczy czterospadowy dach, który został później pokryty blachą, a na jego szczycie znajduje się drewniana sterczyna. Na drugiej kondygnacji, na każdej elewacji otwór okienny. Wejście do wnętrza przez dwuskrzydłe drzwi od strony wschodniej. Otoczenie dzwonnicy zadbane, nie wymagające prac konserwatorskich. W 2024 roku w Kościele pw. Św. Stanisława Kostki w Zalasiu wykonano wymianę pokrycia dachowego w oparciu o pierwotnie montowaną dachówkę ceramiczną, częściową wymianę więźby dachowej kościoła wraz z nowym orynnowaniem i niezbędnymi obróbkami blacharskimi oraz wykonanie instalacji odgromowej. Wykonano także renowację drzwi wejściowych.

Wpis do rejestru zabytków A-1126 z dnia 22.01.2013 r.

Ryc. 6. Dzwonnica przy kościele parafialnym w Łysych; fot. Edyta a. Marek

Dzwonnica przy kościele parafialnym w Łysych

Dzwonnica powstała na początku XX wieku. Dzwonnica wybudowana z drewna w konstrukcji szkieletowej, na planie kwadratu. Szalowana deskami w układzie pionowym. Trójkondygnacyjna. Poszczególne kondygnacje oddzielona na elewacjach poziomymi, drewnianymi listwami. Zwieńczona dachem czterospadowym na którego szczycie znajduje się metalowy krzyż na niskiej latarni. Dach wtórnie nakryty blachą. Na ostatniej kondygnacji otwory na każdej elewacji. Wejście główne od strony wschodniej przez dwuskrzydłe drzwi o ozdobnej stylistyce. W kątach górnych drzwi małe, trójkątne okienka z szybami. Podobna sytuacja od zachodu, gdzie jedno ze skrzydeł z mniejszym wejściem.

Ryc. 7. Dzwonnica przy kościele w Lipnikach; fot. Edyta A. Marek

Dzwonnica przy kościele w Lipnikach

Dzwonnica powstała w I. połowie XIX w. Dzwonnica zlokalizowana przy kościele parafialnym wykonana została z kamienia polnego i cegły. Obecnie otynkowana. Otwory okienne bez stolarki, prostokątne zakończone półkoliście. Dach namiotowy zwieńczony kopułą na szczycie której kuty, metalowy krzyż. Budynek trójkondygnacyjny. W przyziemiu przejście, które od strony drogi jest zamknięte dwuskrzydłą metalową bramą. Przejście, podobnie jak otwory okienne zamknięte półkoliście. Nad nim gzyms nadotworowy. Na trzeciej kondygnacji większe otwory, nad nimi gzyms wieńczący. Na wszystkich elewacjach po jednej osi na wyższych kondygnacjach, a w narożach pilastry. Około 1980 roku dzwonnica zyskała trzecią kondygnację.

Wpis do rejestru zabytków A-469 z dnia 07.07.1981 r.

Brama główna oraz kaplica z II poł. XIX w. znajdujące się na cmentarzu rzymskokatolickim w Lipnikach

Kaplica powstała w II poł. XIX wieku. Kaplica grobowa rodzin Kierznowskich, Kaniów i Rolków oraz pochowana w roku 2017 Bronisława Gromadzka. Murowana, prostokątna budowla wzniesiona na kamiennym fundamencie. Ściany wykonane z cegły są otynkowane, a narożniki podkreślone lizenami. Fasada ma jedną oś i centralnie umieszczone wejście, które delikatnie wysunięto w formie ryzalitu. Nad nim, w szczycie, znajduje się wnęka zamknięta pełnym łukiem, w której umieszczono figurę Chrystusa. Boczne ściany są dwuosiove i mają symetrycznie rozmieszczone okna. Brama powstała w 1899 jako reprezentacyjne wejście na cmentarz parafialny. Murowana brama z cegły, pokryta tynkiem, składająca się z czterech filarów o kwadratowej podstawie. Filarom nadano zwieńczenie w formie schodkowego gzymsu, a całość przykryto niskimi dachami czterospadowymi. Zwieńczeniem przejazdu jest niski filar także z czterospadowym daszkiem na szczycie którego znajduje się krzyż metalowy w ozdobnej formie blacharskiej. W centralnej części znajduje się przejazd bramny, a po jego bokach symetrycznie rozmieszczone są bramki. Zarówno brama, jak i bramki wykonane zostały z żelaza, w technice kowalskiej. Nad przejazdem złotymi literami na czarnym tle, w ozdobnej czcionce znajduje się napis: *Tu się kończy żywot świata doczesnych przygód Zapłata.*

Wpis do rejestru zabytków A-248 z dnia 30.01.1986 r.

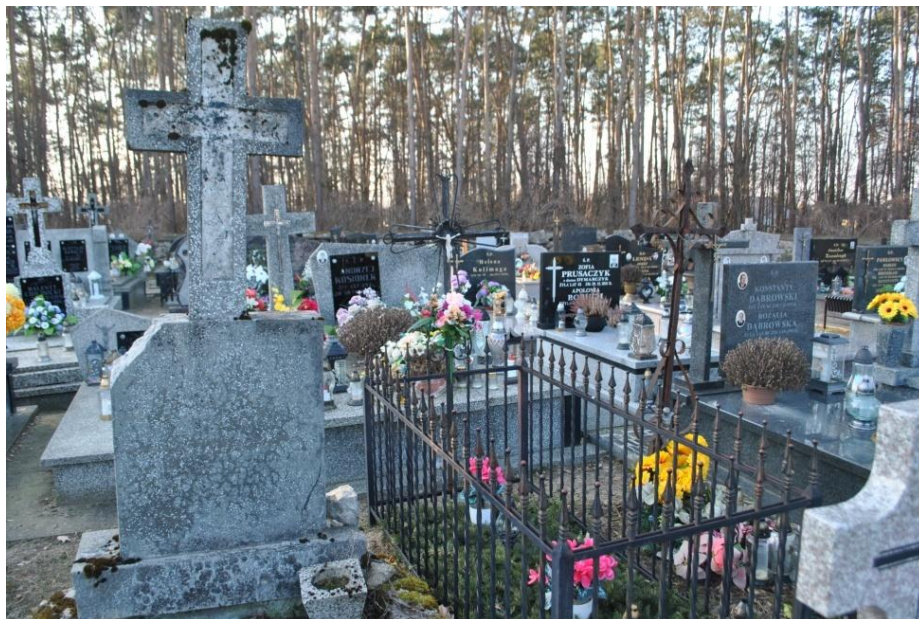
Ryc. 8. Brama główna na cmentarzu rzymskokatolickim w Lipnikach; fot. Edyta A. Marek

Ryc. 9. Kaplica z II poł. XIX w. znajdujące się na cmentarzu rzymskokatolickim w Lipnikach; fot. Edyta A. Marek

Cmentarz parafialny rzymskokatolicki w Lipnikach

Cmentarz powstał w 1822 roku.. Cmentarz usytuowany na płaskim terenie, o powierzchni około 0,6 ha. Otoczony murem z kamienia polnego, z murowaną i otynkowaną bramą od strony wschodniej na osi której biegnie aleja prowadząca do kaplicy cmentarnej. Mogiły rozmieszczone są w układzie rzędownym na osi północ-południe. Na terenie cmentarza zachowały się pojedyncze, kute krzyże kowalskiej roboty.

Ryc. 10. Cmentarz parafialny rzymskokatolicki w Lipnikach; fot. Edyta A. Marek

Cmentarz epidemiczny w Lipnikach

Cmentarz powstał ok 1900 roku jako epidemiczny. Cmentarz na planie czworoboku, o powierzchni około 0,1 ha, usytuowany w centralnej części wsi, otoczony współczesnym ogrodzeniem z przesuwą bramą. Układ kwater i mogił jest nieczytelny. W jego centralnej części stoi duży, drewniany krzyż, po bokach wysokie drzewa iglaste. Metalowe krzyże, świadkowie dawnych grobów, prawdopodobnie stojące teraz wtórnice, w otoczeniu większego i mniejszych kamieni narzutowych. Teren uporządkowany, zadbany. Brak obecnie tablicy informującej o cmentarzu epidemicznym.

Ryc. 11. Cmentarz epidemiczny w Lipnikach; fot. Edyta A. Marek

Ryc. 12. Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Lipnikach; fot. Edyta A. Marek

Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Lipnikach

Otoczenie kościoła stanowi wyznaczony plac na lekkim wyniesieniu terenu, wokół kościoła. Plac ten stanowi dawny, średniowieczny cmentarz, z czasem zastąpiony późniejszymi grobami, obecnie nieistniejącymi. Nieczynny obecnie cmentarz, przykościelny znajduje się tuż obok murów kościoła – zachowane są pozostałości do metalowych krzyżach. Otoczenie jest dobrze oddzielone od pozostałej części wioski – stanowi go niski, kamienny mur z zabytkową bramą w południowej części (obecnie zniszczona). Pierwszą część cmentarza wyznacza krąg tuż przy kościele widoczny jako ułożone na płasko kamienie. Otoczenie kościoła obecnie pozbawione nagrobków stanowi przede wszystkim pustą przestrzeń w której od południa i zachodu wyznaczone alejki wyścielone kamiennymi brukami, jako dojście do świątyni.

Ryc. 13. Cmentarz jeńców radzieckich z II wojny światowej w Łysych; fot. Edyta A. Marek

Cmentarz jeńców radzieckich z II wojny światowej w Łysych

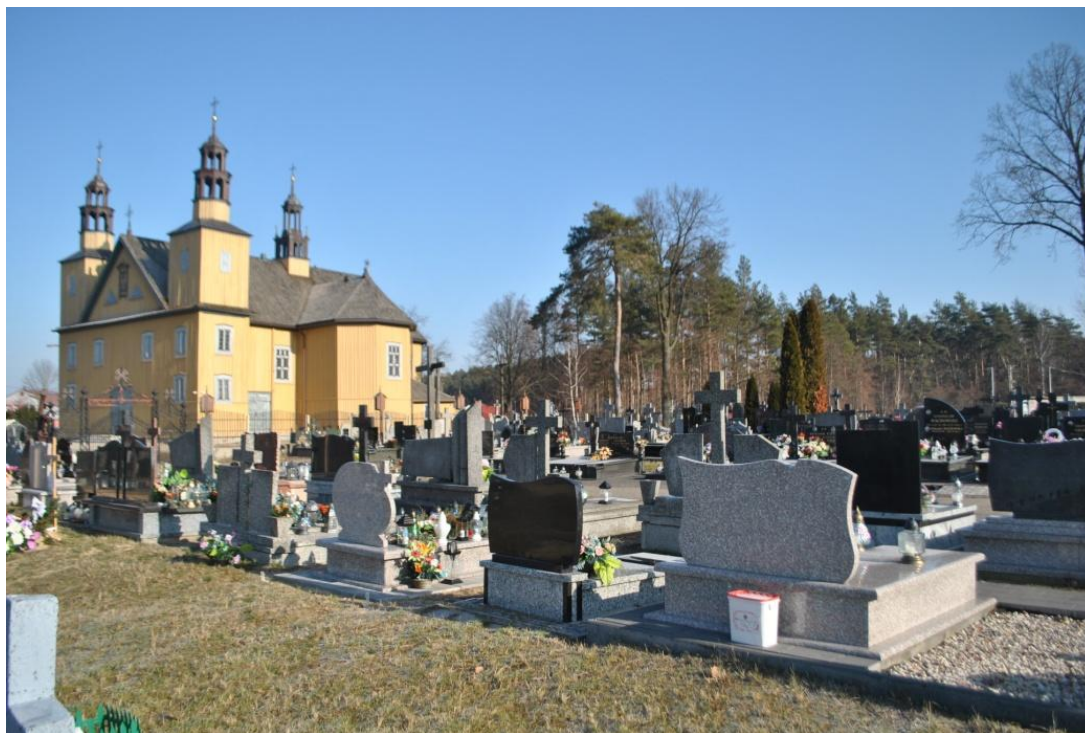
Cmentarz powstał w latach 1942-1944 roku jako cmentarz wojenny. Cmentarz usytuowany w sosnowym lesie, na północnym krańcu wsi Łyse, około 400 metrów na wschód od drogi Łyse – Rudne, na wzniesieniu. Założony na planie prostokąta, zajmuje powierzchnię około 0,4 ha. Teren otoczony jest ogrodzeniem z betonowych słupków połączonych metalowym łańcuchem, a wejście znajduje się od strony zachodniej. W centralnej części cmentarza znajduje się płyta lastrykowa, wokół której rozmieszczono sześć mogił w trzech rzędach, w orientacji północ-południe. Na płycie widnieje inskrypcja: *Żołnierzom Armii Radzieckiej pomordowanym przez hitlerowców w latach 1942 – 1944 społeczeństwo pow. kolneńskiego 1950 r.* Na południe od cmentarza, na terenie dawnej piaskowni, wznosi się granitowy obelisk z marmurową tablicą, na której wyryto napis: *Miejsce dokonywanych morderstw na żołnierzach radzieckich przez faszystów hitlerowskich w latach 1942 – 1944.*

Ryc. 14. Cmentarz przykościelny w Łysych; fot. Edyta A. Marek

Cmentarz przykościelny w Łysych

Cmentarz powstał pod koniec XVII wieku. Obszar ogrodzony nowym płotem drewniano-metalowym, osadzonym na betonowej podmurówce, z bramkami umiejscowionymi po stronie zachodniej, północnej i południowej. Brak widocznych mogił i nagrobków – powierzchnia cmentarza całkowicie zatarta. W południowo zachodniej części zachowany krzyż wotywny z tabliczką.

Ryc. 15. Cmentarz rzymskokatolicki parafialny w Łysych; fot. Edyta A. Marek

Cmentarz rzymskokatolicki parafialny w Łysych

Cmentarz powstał w 1822 roku. Cmentarz zlokalizowany bezpośrednio na południe od kościoła pw. św. Anny oraz cmentarza przykościelnego. Założony na planie nieregularnego wieloboku, obejmuje powierzchnię około 1,6 ha. Otoczony ogrodzeniem wykonanym z żelaznych prętów, osadzonych na betonowej podmurówce. Wejścia prowadzą przez bramy umiejscowione od strony północnej i wschodniej. Główna aleja, biegnąca na osi bramy, wyznacza kierunek wschód-zachód. Układ cmentarza, kwater oraz mogił jest dobrze zachowany i czytelny. Groby rozmieszczone są w rzędach w orientacji północ-południe. Większość nagrobków wykonano z lastryka i marmuru, pochodzą one głównie z okresu powojennego. Znajduje się tu także zbiorowa mogiła żołnierzy poległych w czasie I wojny światowej. Na płycie widnieje inskrypcja: *Grób zbiorowy żołnierzy poległych w I-ej wojnie światowej w miesiącach od 13 stycznia do czerwca 1915 r. Cześć ich pamięci*. Mogiłę zdobi drewniany krzyż osadzony w otoczeniu granitowych kamieni.

Ryc. 16. Cmentarz rzymskokatolicki parafialny w Zalasii; fot. Edyta A. Marek

Cmentarz rzymskokatolicki parafialny w Zalasii

Cmentarz powstał w początku XX wieku. Cmentarz znajduje się na południowym krańcu wsi, po wschodniej stronie drogi prowadzącej do Łysych. Ma kształt wieloboku i zajmuje powierzchnię około 2 ha. Od zachodu otoczony jest metalowym ogrodzeniem z ceglanyimi filarami, pozostałe strony otoczone siatką na przęsłach. W północno-zachodniej części ogrodzenia znajduje się murowana brama, od której w kierunku wschód-zachód

biegnie główna aleja. Część terenu porasta sosnowy las, a wśród starodrzewu można znaleźć pojedyncze sosny, świerki i brzozy rozmieszczone w swobodnym układzie. Większość nagrobków pochodzi z okresu po II wojnie światowej. Cmentarz zachował czytelny układ przestrzenny – mogiły rozmieszczone są w rzędach na linii wschód-zachód, jednak brak wyodrębnionych kwater. W południowej części cmentarza znajduje się grób z tablicą: *Tu spoczywają żołnierze niemieccy polegli w I wojnie światowej*. Napis ten jest także w języku niemieckim. W południowo wschodniej i wschodniej części znajdują się starsze, gorzej zachowane mogiły, często bez tabliczek identyfikujących.

Ryc. 17. Cmentarz z I wojny światowej żołnierzy niemieckich i rosyjskich, tzw. Malarz I w Serafinie, tzw. Malarz I; fot. Edyta A. Marek

Cmentarz z I wojny światowej żołnierzy niemieckich i rosyjskich, tzw. Malarz I w Serafinie

Cmentarz z okresu I wojny światowej znajduje się w lekko pagórkowatym terenie, w sosnowym lesie, przy drodze szutrowej łączącej Lipniki z szosą Łyse – Nowogród, ogólnie znany jako cmentarz o nazwie :Malarz I:. Ma kształt pięcioboku i jest otoczony rowem oraz niskim wałem ziemnym o wysokości około 0,5 m, powierzchnia wynosi 19 arów. Układ nekropolii pozostaje czytelny, rozmieszczenie kwater i mogił jest trudne do rozpoznania, choć można wyliczyć jedenaście rzędów po ok 26 mogił. Mogiły ziemne, bez tabliczek i/lub krzyży, porośnięte poszyciem leśnym oraz krzewami. Cmentarz jest częściowo zatarty. Brak tabliczki informującej o cmentarzu i jego historii. Na cmentarzu mają spoczywać żołnierze obu walczących armii – niemieckiej i rosyjskiej. Brakuje jednak potwierdzenia tej informacji

w zachowanych dokumentach z okresu międzywojennego. Możliwe, że żołnierzy armii carskiej pochowano pod dwoma kurhanami na oddalonym o 300 metrów cmentarzu Serafin/Malarz II, a w tym miejscu spoczywają polegli z armii niemieckiej.

Ryc. 18. Cmentarz z I wojny światowej żołnierzy niemieckich i rosyjskich, tzw. Malarz II w Serafinie, tzw. Malarz II; fot. Edyta A. Marek

Cmentarz z I wojny światowej żołnierzy niemieckich i rosyjskich, tzw. Malarz II w Serafinie

Cmentarz z okresu I wojny światowej znajduje się między przysiółkiem Malarz wsi Lipniki a leśniczówką Serafin, u podnóża wzgórza 131. Wiosną 1915 roku toczyły się tu zacięte walki – w marcu armia carska dwukrotnie przypuściła zmasowane szturm na wzgórze, co doprowadziło do ogromnych strat po obu stronach, sięgających setek żołnierzy. Cmentarz składa się z dwóch symetrycznych kurhanów, uformowanych na kształt ściętych ostrosłupów i jest otoczony rowem oraz niskim wałem ziemnym o wysokości do około 0,5 metra. Cały obiekt zajmuje powierzchnię około 15 na 30 metrów. Jego ogólny układ jest wciąż rozpoznawalny, jednak podział na kwatery i mogiły jest już nieczytelny. Miejsce to jest częściowo zatarte.

ZABYTEK TECHNIKI

Ryc. 19. Wiatrak w Lipnikach; fot. Edyta A. Marek

Wiatrak w Lipnikach

Wiatrak wybudowany w 1898 roku. Kozłowy wiatrak o kwadratowej podstawie, trójpoziomowy, zbudowany w konstrukcji szkieletowej i obity pionowo ułożonymi deskami. Dwuspadowy dach, wtórnie pokryty blachą, a szczyt wykończony deskami ułożonymi pionowo i ukośnie w górnej części. Wejście do wnętrza od strony południowej przez drewniane schody. Śmigła niezachowane.

Dziedzictwo niematerialne poszczególnych miejscowości oraz regionu

Zgodnie z artykułem 2 „Konwencji o ochronie dziedzictwa niematerialnego” UNESCO, przyjętej w październiku 2003 roku w Paryżu, dziedzictwo niematerialne obejmuje praktyki, przekazy, wiedzę i umiejętności, a także związane z nimi przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową, które wspólnoty, grupy oraz, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część swojego dziedzictwa kulturowego. Jest ono przekazywane z pokolenia na pokolenie, podlega ciągłemu odtwarzaniu w relacji z otoczeniem, naturą i historią, wzmacniając poczucie tożsamości i ciągłości. W ten sposób przyczynia się do ochrony różnorodności kulturowej i rozwijania ludzkiej kreatywności.

Do niematerialnego dziedzictwa kulturowego zalicza się:

- **Tradycje i przekazy ustne**, w tym język jako ich nośnik: bajki, legendy, przysłowia, zagadki, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, modlitwy, śpiewy, lamenty pogrzebowe, zawołania i zaklęcia.
- **Sztuki widowiskowe**, obejmujące różne formy ekspresji artystycznej.

- **Zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne**, w tym doroczne i sytuacyjne rytuały, obrzędy rodzinne (chrzciny, wesela, pogrzeby), ceremoniały lokalne, pielgrzymki, odpusty, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania oraz tradycje nawiązywania relacji międzyludzkich.
- **Umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym**, przekazywane z pokolenia na pokolenie.
- **Wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata**, takie jak tradycyjne metody leczenia, ludowe zamawiania medyczne, meteorologia ludowa oraz wiedza o wszechświecie.

W Gminie Łyse opieka nad niematerialnym dziedzictwem kulturowym przejawia się poprzez:

- Działalność Gminnego Ośrodka Kultury, Sportu i Rekreacji w Łysych oraz Szkół Podstawowych w Łysych, Lipnikach i Zalasiu
- promowanie kultury ludowej poprzez wspieranie działających na obszarze gminy zespołu folklorystycznych Zielona Puszcza oraz dziecięcego zespołu folklorystycznego „Łysoziańskie Nuty” ze Szkoły Podstawowej w Łysych, pielęgnowanie tradycji ludowych przez Koła Gospodyń Wiejskich z Lipnik, Tartaku, Baby, Serafina, Pupkowizny, Zalasa i nowopowstałe z Łysych, realizacja imprezy folklorystycznej „Kominki Kurpiowskie”
- promowanie tradycji kulinarnych poprzez organizowanie konkursu „Weki na zimę” lub warsztaty pn. „Produkcja serów podpuszczkowych”
- Gminny Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji w Łysych organizuje: warsztaty tańca kurpiowskiego, warsztaty tworzenia kwiatów z bibuły i krepiny, konkurs Gadki Kurpiowskiej „Moziem o Kurpiach po kurpsiosku”, Tour De Kurpie, współorganizuje Festyn Rodzinny „Noc Świętojańska” nad zalewem w Serafinie, Jarmark Bożonarodzeniowy, Gminny Przegląd Pieśni Patriotycznej, Spotkanie Wigilijne, nauka gry na skrzypcach – muzyka kurpiowska, Prezentacje Regionalnej Pieśni Sakralnej, Wystawa "Kurpie i Ostrołęka w starej fotografii"
- szkoła podstawowa w Zalasiu organizuje dla dzieci warsztaty tworzenia kurpiowskich kwiatów do palm wielkanocnych, jasełka, pisanie tradycyjnych, samodzielnie wykonanych kartek bożonarodzeniowych
- jedną z najciekawszych form pamięci kurpiowskiej jest coroczna edycja konkursu palmy kurpiowskiej, jaka odbywa się w Niedzielę Palmową. Jest to wydarzenie bardzo mocno promowane i skupiające nie tylko działających w duchu tradycji mieszkańców gminy, ale i okolicznych miejscowości, a nawet zespołów Pieśni i Tańca z Warszawy. Podczas wydarzenia tuż przed główną mszą świętą odbywa się procesja z wykonanymi przez koła, szkoły, indywidualne osoby w wieku dziecięcym aż po starsze, palmami wielkanocnymi

wykonanymi z bibuły i krepiny. W tym dniu procesja przechodzi do kościoła św. Anny by tam można było podziwiać palmy na tle zabytkowego wnętrza kościoła. Jest to wyjątkowy dzień, w którym uczestniczą odwiedzający z terenu dużo dalszego niż sama gmina.

Ryc. 20. Przykładowe palmy kurpiowskie z 2025 r., fot. Edyta A. Marek

- promowanie na stronach internetowych Urzędu Gminy, GOKSiRu, w mediach społecznościowych, np. na Facebooku strona: Dawna Gmina Łyse
- udział KGW i innych podmiotów w lokalnych i ogólnopolskich festiwalach, imprezach, konkursach

Istotnym elementem niematerialnego dziedzictwa kulturowego są również wierzenia i obrzędy religijne, szczególnie te związane z religijnością ludową. Na terenie gminy ich materialnym odzwierciedleniem są m.in. kapliczki i przydrożne krzyże, przy których odbywają się procesje oraz modlitwy.

5.2.3.2. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome są wpisane zgodnie z Rejestrem Zabytków będących w dyspozycji WUOZ w Warszawie i UGŁ nie posiada ich wykazu. Wójt nie prowadzi ewidencji zabytków ruchomych, informacje na temat obiektów ruchomych wpisanych do Rejestru Zabytków z terenu Gminy Łyse znajdują się w zasobach Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

5.2.3.3. Zabytki archeologiczne

Zabytki archeologiczne są częścią dziedzictwa kulturowego. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. 96.120.564 z dnia 9 października 1996 r.) uznaje je jako źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”. Zgodnie z definicją zastosowaną w ustawie o ochronie i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny, to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem (art. 3 pkt 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Dziedzictwo archeologiczne jest bogactwem kulturowym pozostawionym nam przez przeszłe pokolenia ludzkości, które zamieszkiwały dawniej naszą planetę. Składają się na nie wszelkie materialne ślady ludzkiej egzystencji pozostawione na ziemi, pod ziemią czy w wodzie. Mogą one mieć postać opuszczonych budowli i ich pozostałości, urządzeń osadniczych (np. palenisk, pieców garncarskich, studni, jam zasobowych), cmentarzysk, pól bitewnych, miejsc kultu i warstw ziemi powstałych w wyniku działalności z wszelkimi przedmiotami z nimi związanymi. Źródła archeologiczne stanowią nieodnawialny depozyt przekazany nam przez przeszłe pokolenia, depozyt, który jesteśmy zobowiązani chronić, mądrze i oszczędnie wykorzystywać i w możliwie jak najmniej uszczuplonym stanie przekazać przyszłym pokoleniom. Zachowanie dziedzictwa archeologicznego jest ważne dla wszystkich: dla naukowców (archeologów), którzy badając je odtwarzają przeszłość; dla turystów, którzy czerpią wrażenia kontaktu z przeszłością odwiedzając udostępnione do zwiedzania stanowiska archeologiczne; dla młodzieży szkolnej, która zyskuje zrozumienie dziejów ludzkości odwiedzając wystawy muzealne; dla wszystkich, którym dziedzictwo archeologiczne dostarcza odczucia posiadania głębokich korzeni naszej obecnej z dziedzictwa archeologicznego czerpią poczucie swojej tożsamości kulturowej i związku emocjonalnego z danym miejscem lub regionem.

Na terenie gminy Łyse stanowiska archeologiczne w ilości 93 znajdują się w ewidencji i są chronione planami miejscowymi, są to strefy „W” ochrony archeologicznej.

5.2.3.4. Dziedzictwo niematerialne

Niematerialne dziedzictwo kulturowe „oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności”.⁵ Działania związane z ochroną dziedzictwa niematerialnego realizowane są w związku z ratyfikacją w 2011 roku przez Polskę Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r. Konwencja ta nakłada obowiązek inwentaryzacji przejawów tego dziedzictwa znajdujących się na ich terytoriach zgodnie z zaleceniami i standardami Konwencji. Działania w tym obszarze monitoruje Narodowy Instytut Dziedzictwa, który prowadzi portal „Niematerialne”, a jego istotnym elementem jest Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Na liście znajduje się obecnie „Tradycja wykonywania palm wielkanocnych Kurpiów Puszczy Zielonej”.

Ochrona dziedzictwa niematerialnego może służyć wzmocnieniu poczucia tożsamości mieszkańców gminy. Istotne są w tym kontekście wszystkie przejawy wiejskiego dziedzictwa niematerialnego, związanego z kultem religijnym i tradycjami - święta doroczne (w tym i odpusty), rodzinne (np. śluby, wesela, zwyczaje pierwszokomunijne itp.); religijne, patriotyczne i związane z nimi działania, a także widowiska w przestrzeni poszczególnych miejscowości: np. pochody, procesje, manifestacje patriotyczne, artystyczne, związane ze świętami religijnymi (np. na Boże Ciało), miejskimi, narodowymi (np. 3 Maja) oraz z upamiętnianiem zdarzeń i postaci ważnych dla mieszkańców.

Działania dotyczące dziedzictwa niematerialnego mogą być realizowane w następujący sposób:

1) rozpoznanie, z jakimi zjawiskami tego dziedzictwa identyfikują się mieszkańcy, jak waloryzują dany element tożsamości kulturowej, społecznej, religijnej, historycznej itd.;

⁵ Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego, <http://niematerialne.nid.pl>

- 2) wzmacnianie związku mieszkańców z niematerialnym wymiarem dziedzictwa miasta poprzez działania dokumentacyjne, edukacyjne i promocyjne.
- 3) utworzenie funduszu dedykowanego ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przeznaczonego na edukację, identyfikację, promocję dziedzictwa niematerialnego i jego ochrony w myśl Konwencji UNECSO z 2003 roku.

Gminny Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji w Łysych jest instytucją organizującą życie kulturalne w gminie. Celem Ośrodka kultury jest prowadzenie wielokierunkowej działalności kulturalnej, rozwijającej i zaspakajającej potrzeby ludności oraz upowszechnianie i ochrona oraz promocja kultury w kraju i za granicą oraz utrwalanie i rozwijanie zainteresowań kulturalnych społeczeństwa. Przez instruktorów etatowych oraz współpracujące firmy i stowarzyszenia w GOKSiR w Łysych prowadzone są pracownie i zajęcia, biegi, rajdy, festyny oraz różnego rodzaju zajęcia sportowe. W ramach działalności GOKSiR w gminie prowadzone są zajęcia w samych Łysych, ale także innych miejscowościach, zwłaszcza tych, w których zlokalizowane są świetlice wiejskie.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Formami ochrony zabytków w Polsce są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 1 a) wpis na listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Obejmowanie ochroną prawną obiektów zabytkowych poprzez wpis do rejestru zabytków reguluje ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, przy czym zgodnie z art. 140 oraz 142 w/w ustawy zachowują swoją ważność decyzje wydane na mocy przepisów obowiązujących przed 2003 rokiem, to jest rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami oraz ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i muzeach. Procedurę w sprawie wpisu do rejestru zabytków, jak każdą inną sferę działania WUOZ, określają przepisy ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego.

Zgodnie z art. 9 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego, bądź użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. W przypadku współwłasności jako załącznik do wniosku wymagana jest pisemna zgoda wszystkich właścicieli wyrażona w przedmiotowej sprawie, decyduje to uznaniu jego skuteczności. Na podstawie art. 9 ust 2 ustawy do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru. Wpisu otoczenia (nie będącego używając obrazowego określenia - zabytkiem samym w sobie) dokonuje się w celu umożliwienia skutecznej ochrony wartości widokowych zabytkowych obiektów oraz ich ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Zgody właściciela wymaga wpisanie do rejestru zabytku ruchomego (art. 10 ust. 1). Jednakże, w myśl art. 10 ust. 2 ustawy wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Wpisanie do rejestru podlega zaskarżeniu w przypadku braku zgody właściciela.

Prawo do zgłaszania wniosku o wpis do rejestru zabytków mają także organizacje społeczne zajmujące się statutowo ochroną dziedzictwa i środowiska kulturowego. Jedynie w przypadku uznania wniosku za uzasadniony organ administracji publicznej wszczyna postępowanie z urzędu (art. 31 k.p.a).

W postępowaniu stroną jest każdy (osoba fizyczna i prawna), czyjego interesu prawnego lub obowiązku dotyczy postępowanie albo kto żąda czynności organu ze względu na swój interes prawny lub obowiązek (art. 28 k.p.a). Jako dowód w postępowaniu należy dopuścić wszystko, co może przyczynić się do wyjaśnienia sprawy, a nie jest sprzeczne z prawem. W szczególności dowodem mogą być dokumenty, zeznania świadków, opinie biegłych oraz w odniesieniu do zabytków przede wszystkim - oględziny (art. 75 k.p.a). W przypadku braku wniesienia odwołania od decyzji (a zatem na podstawie ostatecznej i wykonalnej decyzji) dokonywany jest wpis do księgi rejestru zabytków. Rejestr prowadzony jest w formie odrębnych ksiąg, oznaczonych literami: A - dla zabytków nieruchomych, B - dla zabytków ruchomych, C - dla zabytków archeologicznych (ten ostatni dopiero od 2000 r.). Wpis do rejestru zabytków jest trwałą zmianą w charakterze nieruchomości, rodzącą określone prawa i obowiązki (por. art. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), z tego też względu powinien on być ujawniany również w katastrze

nieruchomości oraz w księdze wieczystej. Czynność ta dokonywana jest na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków (zgodnie z art. 9 ust. 4 i 5 ustawy).

Artykuł 6 ust 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa co może być przedmiotem ochrony, ale nie zawiera katalogu obiektów, które mogą być wpisane do rejestru zabytków. Jest to wyliczenie przykładowe, a zawarte w tym artykule stwierdzenie w szczególności wskazuje wyraźnie na możliwość rozszerzającej interpretacji. Oznacza to, że przedmiotem wpisu może być każdy obiekt, istniejący w jakiegokolwiek formie fizycznie postrzegalnej. Nie można więc wpisać rzeczy, których istnienie jest przypuszczalne lub prawdopodobne, ale nie udowodnione, uwaga ta ma zasadnicze znaczenie dla postępowania w sprawie wpisu obiektów archeologicznych tzw. warstw kulturowych przed ich ujawnieniem w drodze wykopalisk. W myśl ust 2 w/w art. obowiązującej ustawy do rejestru zabytków ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nawy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej. Definicję legalną zabytku zawiera art. 3 pkt. 1 ustawy. Mówi ona, iż zabytek to ruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Powyżej cytowana definicja zawiera nieostre pojęcie wartości. Na rozumienie, iż musi to być wartość szczególna (ponadprzeciętna) wskazuje konieczność przedłożenia interesu społecznego nad - prawnie równorzędny - interes strony. Ustawa nie normuje również w sposób wystarczający pojęcia minionej epoki, którą potocznie wydaje się być wszystko co wydarzyło się przed naszym urodzeniem, a ściślej urodzeniem najstarszego żyjącego człowieka. Pomocna w tym przypadku jest definicja encyklopedyczna epoki mówiąca, iż terminem tym określa się okres obejmujący pewne stadium procesu dziejowego, związany z panowaniem określonych stosunków politycznych, gospodarczych, społecznych lub kulturalnych (Encyklopedia Powszechna, 1995). Zatem obecnie mamy możliwość uznania za zabytek obiekty powstałe do okresu socrealizmu włącznie. W odniesieniu do zabytków ruchomych, komentując art. 51 ustawy (ustalający potencjalnie rejestrowy wiek dla zabytku na nie mniej niż 50 lat dla obiektu techniki, a ściślej środka transportu i 50 - 150 lat dla pozostałych zabytków ruchomych) stwierdzić należy, iż w zasadzie nie dokonuje on przesunięcia granicy czasowej, stanowi jedynie w przypadku zaistnienia ściśle określonych okoliczności wymienionych w kolejnych punktach przepisu o braku konieczności uzyskania pozwolenia na wywóz za granicę dla niektórych obiektów zabytkowych lub posiadających cechy zabytku, a także nie zabytkowych lecz będących dobrami kultury współczesnej.

Na terenie gminy Łyse znajduje się 7 obiektów zabytkowych objętych ochroną prawną przez wpis do rejestru zabytków województwa mazowieckiego. Wszystkie związane są z obiektami religijnymi.

Drugą formą prawnej ochrony zabytków w Polsce jest uznanie za pomnik historii. Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kultury i narodu polskiego. Uznanie za pomnik historii ustanawiane jest przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Treść rozporządzenia powinna zawierać omówienie szczególnych cech zabytku świadczących o jego najwyższej wartości, określać jego granice oraz zawierać mapę z lokalizacją i otoczeniem.

Pomniki historii ustanawiane są w Polsce od 1994 r. Do dzisiaj status ten otrzymało 131 obiektów zabytkowych. Lista ta powiększana jest sukcesywnie z roku na rok. Za pomnik historii mogą zostać uznane różne kategorie obiektów zabytkowych takie jak obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne i ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne.

Żaden z obiektów zabytkowych zlokalizowanych na terenie gminy Łyse nie został dotąd uznany za pomnik historii.

Trzecią formą ochrony prawnej zabytków w Polsce jest ustanowienie parku kulturowego. Zgodnie z brzmieniem przepisu artykułu 3 pkt. 14 i 16 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., krajobraz kulturowy to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Powszechnie wiadomym jest, że wszelkie dzieła człowieka „dzieją się” na tle uwarunkowań przyrodniczych, bądź wyraźnie widocznych w przypadku krajobrazu otwartego czy wiejskiego – poza miastami i osadami, bądź występujących jako „elementy” w przypadku krajobrazu miasteczek czy miast. Ta zależność tworzy integralną strukturę przestrzenną, na którą składają się: płaszczyzny (lasy, łąki, grunty orne, zbiorniki wodne), ciągi (rzeki, strumienie, drogi, granice), i punkty (obiekty kulturowe i przyrodnicze). Stąd też park kulturowy jest formą ochrony obejmującą określony obszar krajobrazu kulturowego oraz wyróżniające się krajobrazowo tereny z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Park kulturowy jest powoływany przez radę gminy / miasta po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Parki obejmujące obszary kilku gmin mogą być ustanawiane wspólnie przez gminy bądź związek gmin. W uchwale powołującej park

kulturowy zawiera się nazwę parku, sposób ochrony dziedzictwa kulturowego oraz opisuje zakazy i ograniczenia związane z prowadzeniem robót budowlanych, różnego rodzaju działalnością, w tym rolniczą i przemysłową, zmianami sposobu korzystania z zabytków nieruchomych oraz umieszczania znaków niezwiązanych bezpośrednio z samym parkiem.

Na terenie gminy Łyse nie ustanowiono jak dotąd parku kulturowego.

Czwartą formą prawnej ochrony zabytków w Polsce jest ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej na terenie gminy należy do jej zadań własnych (art. 3 ust. 1. ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym). Realizacji tego zadania służą: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy i miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. W myśl tej ustawy, w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się między innymi, „wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków”, a opracowywanie projektów (...) studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego jest projektowaniem zagospodarowania przestrzennego, w rozumieniu art. 2 ust. 3 oraz art. 6 ust. 1 ustawy z dnia 15 grudnia 2000 r. o samorządach zawodowych architektów, inżynierów budownictwa oraz urbanistów.

Organy ochrony zabytków mają obowiązek wydania, ustawowo wymaganych, wniosków konserwatorskich do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Celem opracowania i wydania tych wniosków jest umożliwienie samorządom gminnym realizacji obowiązku wprowadzenia do opracowań planistycznych zasad ochrony wartości zabytkowych obiektów i obszarów w zakresie wymaganym dla właściwej ochrony i opieki nad zabytkami na obszarze objętym granicami opracowania. Równocześnie dla organu sporządzającego plan, na który ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym w art. 7 ust. 1 pkt 9 nakłada obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego, zagadnienia związane z ochroną i opieką nad zabytkami stanowią istotny obszar działania, a zapisy dotyczące ich rozstrzygnięcia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego posiadają rangę prawa miejscowego. Jest to szczególnie istotne ze względu na to, że dziedzictwo kulturowe i zabytki są nie tylko materialnymi i niematerialnymi śladami przeszłości, lecz także cennymi

elementami krajobrazu kulturowego, przyczyniającymi się do kształtowania atrakcyjnego, jedyne w swoim rodzaju, przyjaznego otoczenia człowieka, zachowania tożsamości lokalnej i więzi społecznych.

Ustanowienie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego obejmuje lokalne formy architektury, reprezentowane przez obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, kompozycje przestrzenne o walorach zabytkowych wyznaczaną w ustanowionych w planie strefy ochrony konserwatorskiej, w tym obszarów o szczególnych walorach krajobrazowych, wykluczonych z lokalizacji inwestycji, które mogą mieć negatywny wpływ na krajobraz. Wyznaczone w planie strefy ochrony konserwatorskiej powinny obejmować przede wszystkim ochronę historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego, zespołu budowlanego, ekspozycji zabytku lub historycznej panoramy, krajobraz kulturowego, stanowiska archeologicznego i otoczenia zabytku.

Gmina Łyse obecnie jest w trakcie tworzenia Planu Ogólnego Gminy i posiada 6 obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (oraz 1 zmianę MPZP). W głównym MPZP dla gminy zostały zawarte opisy dotyczące ochrony zabytków i dziedzictwa. W pozostałych MPZP nie ma potrzeby takich zapisów ze względu na brak występowania elementów zabytkowych na ich terenie.

Na terenie gminy Łyse znajduje się 7 obiektów zabytkowych objętych ochroną prawną przez wpis do rejestru zabytków województwa mazowieckiego. Są to tym samym najcenniejsze elementy krajobrazu kulturowego na terenie gminy podlegające ścisłej ochronie konserwatorskiej, wynikającej z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

5.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Gmina Łyse posiada aktualną Gminną Ewidencję Zabytków (Zarządzenie n 61/2025 Wójta Gminy Łyse z dnia 23 lipca 2025 r.), jest ona podstawą do sporządzania programu opieki nad zabytkami przez gminę oraz do ustalania zapisów formy ochrony zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta gminy w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Obecnie w gminnej ewidencji zabytków jest ujętych 29 obiektów nieruchomych (łącznie z wpisanymi do rejestru zabytków województwa mazowieckiego). W ramach weryfikacji terenowej wskazano obiekty nieistniejące czy przebudowane do wyłączenia z ewidencji wojewódzkiej, po uzgodnieniu z Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Obecnie włączenie obiektów do GEZ wymaga uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków co do zasadności ujęcia tego zabytku w GEZ, określenia najpilniejszych postulatów konserwatorskich, a także wymaga zawiadomienia właściciela zabytku o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków. Zawiadamianie właścicieli zabytków o zamiarze włączenia do GEZ, o sporządzeniu nowej karty adresowej albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z GEZ wynika ze zmiany Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 roku, zmieniającego rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2019 r., poz. 1886). Do powyższych zawiadomień o włączeniu karty do GEZ lub o wykonaniu nowej, dołącza się odpowiednią kartę ewidencyjną.

Biorąc pod uwagę istniejące rozbieżności w wykazach a także systematyczny ruch budowlany, który powoduje zmiany w zasobach zabytkowych (rozbiórki, przebudowy i modernizacje), prowadzona jest stała weryfikacja i aktualizacja ewidencji gminnej, zarówno polegającej na uzupełnianiu jej o kolejne budynki, obiekty czy obszary oraz na wykreśleniu z ewidencji obiektów nieistniejących oraz gruntownie przebudowanych w wyniku której obiekty utraciły wartości zabytkowe (zmiana bryły budynku, układu i wielkości otworów okiennych, zniszczenie wystroju elewacji itp.). Takie działania zostały podjęte w początkach roku 2025, w tym okresie opracowano karty ewidencyjne dla zabytków znajdujących się na terenie gminy Łyse.

Należy przy tym podkreślić, że zmiany w gminnej ewidencji zabytków nie powodują nieważności ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz gminnego programu opieki nad zabytkami.

Ochrona obiektów ujętych w ewidencji zabytków oraz wskazanych w MPZP polega przede wszystkim na dbałości o formę architektoniczną obiektu (gabaryty wysokościowe, forma dachu i rodzaj oraz kolor pokrycia, kompozycja i wystrój elewacji, kolorystyka, forma stolarki okiennej i drzwiowej). Stan techniczny zabytków włączonych do GEZ jest zróżnicowany, wynika ze sposobu użytkowania obiektu lub jego braku, ale także jest obrazem wiedzy jaką właściciele i użytkownicy mają w zakresie ochrony zabytków. Niestety, bardzo

częsty jest brak jakiejkolwiek wiedzy o wartościach zabytkowych budynków oraz o zasadach prowadzenia robót budowlanych, uwzględniających walory historyczne budynków, co przekłada się na stałe zmniejszanie zasobu zabytkowego. Stąd konieczne jest propagowanie wśród mieszkańców zabytkowych budynków wiedzy o wartości obiektów, ich detalu architektonicznym, o zasadach prowadzenia prac w obiektach zabytkowych np. poprzez odpowiednie broszurowe opracowania, konkursy na poprawnie przeprowadzone prace konserwatorskie, artykuły w prasie lokalnej, informacje na stronie internetowej. Uzupełnieniem działalności popularyzującej i edukującej jest system wsparcia finansowego w ramach udzielanych dotacji przez Urząd Gminy w Łysych na prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych w zabytkach. Możliwość dotowania prac przez samorządy umożliwiła nowelizacja ustawy o ochronie zabytków z 2017 roku i jest ona systematycznie realizowana. Także obiekty włączone do ewidencji, a nie wpisane do rejestru mogą uzyskać dotację na prace przy zabytkach.

Wykaz obiektów zabytkowych nieruchomych ujętych w gminnej ewidencji zabytków

NR	ADRES	OBIEKT	UWAGI
<u>DEBY</u>			
1.	48	Leśniczówka	Zaktualizowany numer adresowy obiektu, przy zakładaniu gminnej ewidencji błędnie określono numer budynku "51", zaktualizowano na nr "48"
<u>LIPNIKI</u>			
2.	ul. Kard. S. Wyszyńskiego	Kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Jezusowego	Rejestr zabytków: A-469 z dnia: 07.07.1981 r.
3.	ul. Kard. S. Wyszyńskiego	Dzwonnica przy kościele	Rejestr zabytków: A-469 z dnia: 07.07.1981 r.
4.	ul. Stacha Konwy	Kaplica z II poł. XIX w.	Rejestr zabytków: A-248 z dnia: 30.01.1986 r.
5.	ul. Stacha Konwy	Brama główna na cmentarzu parafialnym	Rejestr zabytków: A-248 z dnia: 30.01.1986 r.
6.	ul. Stacha Konwy	Wiatrak	
7.	ul. Sierbińskiego 2	Dom	
8.	17	Dom	
9.	ul. Stacha Konwy	Cmentarz parafialny	
10.		Cmentarz żołnierzy niemieckich i rosyjskich z czasów I wojny światowej	
11.	ul. Stacha Konwy	Cmentarz epidemiczny	
12.		Głaz narzutowy	
<u>SERAFIN</u>			
13.		Cmentarz żołnierzy niemieckich i rosyjskich z czasów I wojny światowej	Cmentarz zatarty, układ całości, kwater i mogił mało czytelny, teren porośnięty sosnami i roślinnością krzewiastą
14.		Cmentarz żołnierzy niemieckich i rosyjskich z czasów I wojny światowej	Cmentarz zatarty, układ całości, kwater i mogił mało czytelny, teren porośnięty sosnami i roślinnością krzewiastą
<u>ŁĄCZKI</u>			
15.	86	Dom	
<u>ŁYSE</u>			
16.	ul. Kościelna	Kościół pw. św. Anny	Rejestr zabytków: A-607 z dnia 10.02.1965 r.
17.	ul. Kościelna	Dzwonnica	
18.	ul. Kościelna	Cmentarz przykościelny	

19.	ul. Kościelna	Cmentarz parafialny	
20.	ul. Kościelna	Kaplica na cmentarzu	
21.	ul. Kościelna 4	Dom	
22.	ul. Kościelna 6	Dom	
23.	Plac 3 Maja 1	Dom	Budynek w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków posiada błędny adres "ul. Szkolna 9a", prawidłowy adres to "Plac 3 Maja 1"
24.	ul. Poległych 12	Dom	
25.	ul. Poległych 27	Dom	
26.		Cmentarz wojenny jeńców radzieckich	
ZALAS			
27.		Dzwonnica wraz z otoczeniem	Rejestr zabytków: A-1126 z dnia 22.01.2013 r.
28.		Kościół parafialny pw. św. Stanisława Kostki	Rejestr zabytków: A-1126 z dnia 22.01.2013 r.
29.		Cmentarz parafialny	

Wykaz stanowisk archeologicznych na terenie gminy Łyse znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków

L.P.	NAZWA STANOWISKA	NR STAN. W MIEJSCOWOŚCI (NR NA OBSZARZE)	OBSZAR AZP	UWAGI
1.	BABA	1 (4)	34-72	
2.	BABA	2 (5)	34-72	
3.	BRZEŹNIAKI	1 (15)	33-71	
4.	BRZEŹNIAKI	2 (16)	33-71	
5.	CHABEREK	1 (5)	34-71	
6.	CZARNIA	1 (31)	33-71	
7.	DAWIA	1 (1)	34-72	
8.	DAWIA	2 (2)	34-72	
9.	DĄBRÓWKI	1 (21)	33-71	
10.	DĄBRÓWKI	2 (19)	33-71	
11.	DĘBY	1 (1)	32-71	
12.	DĘBY	2 (2)	32-71	
13.	DĘBY	1 (1)	33-71	
14.	DŁUGI KĄT	1 (16)	34-71	
15.	DUDY PUSZCZAŃSKIE	1 (4)	31-71	
16.	DUDY PUSZCZAŃSKIE	2 (5)	31-71	
17.	DUDY PUSZCZAŃSKIE	3 (6)	31-71	
18.	DUDY PUSZCZAŃSKIE	4 (7)	31-71	
19.	DUŻE SZTUKI	1 (14)	34-71	
20.	GLUTÓWKA	1 (14)	33-71	

21.	KAMRODLA	1 (4)	34-71	
22.	KOLONIA TYCZEK	1 (3)	32-71	
23.	KOLONIA TYCZEK	2 (4)	32-71	
24.	KOLONIA TYCZEK	3 (5)	32-71	
25.	KOLONIA TYCZEK	4 (6)	32-71	
26.	KOLONIA TYCZEK	5 (7)	32-71	
27.	KOLONIA TYCZEK	6 (8)	32-71	
28.	KOLONIA TYCZEK	7 (9)	32-71	
29.	LIPNIKI	1 (18)	33-71	
30.	LIPNIKI	2 (5)	33-71	
31.	LIPNIKI	3 (6)	33-71	
32.	LIPNIKI	4 (12)	33-71	
33.	LIPNIKI	5 (13)	33-71	
34.	LIPNIKI	6 (11)	33-71	
35.	LIPNIKI	1 (6)	34-71	
36.	LIPNIKI	2 (7)	34-71	
37.	LIPNIKI	3 (8)	34-71	
38.	LIPNIKI	4 (9)	34-71	
39.	LIPNIKI	5 (10)	34-71	
40.	ŁĄCZKI	1 (14)	31-71	
41.	ŁYSE	8 (10)	32-71	
42.	ŁYSE	9 (11)	32-71	
43.	ŁYSE	1 (22)	33-71	

44.	ŁYSE	2 (23)	33-71	
45.	ŁYSE	3 (24)	33-71	
46.	ŁYSE	4 (25)	33-71	
47.	ŁYSE	5 (27)	33-71	
48.	ŁYSE	6 (28)	33-71	
49.	ŁYSE	7 (29)	33-71	
50.	ŁYSE	8 (8)	33-72	
51.	PIĄTKOWIZNA	2 (1)	31-71	
52.	PIĄTKOWIZNA	3 (12)	31-71	
53.	PIĄTKOWIZNA	4 (13)	31-71	
54.	PIERDÓŁKI	1 (33)	33-71	
55.	PLEWKI	1 (2)	34-72	
56.	PLEWKI	2 (3)	34-72	
57.	PODCZARNIA	1 (18)	35-71	
58.	PODLADA	1 (17)	33-71	
59.	POPIELNIA	1 (13)	34-71	
60.	PRZĘSÓWKA	1 (26)	33-71	
61.	PRZĘSÓWKA	2 (30)	33-71	
62.	PRZYMIARKI	1 (12)	34-71	
63.	PUPKOWIZNA	1 (16)	32-71	
64.	PUPKOWIZNA	1 (2)	32-72	
65.	RZEGŁOK	1 (2)	33-71	
66.	RZEGŁOK	2 (3)	33-71	
67.	RZEGŁOK	3 (4)	33-71	
68.	RZEGŁOK	4 (20)	33-71	
69.	SERAFIN	1 (1)	33-72	

70.	SERAFIN	2 (2)	33-72	
71.	SERAFIN	3 (3)	33-72	
72.	SERAFIN	4 (4)	33-72	
73.	SERAFIN	5 (5)	33-72	
74.	SERAFIN	6 (6)	33-72	
75.	SERAFIN	7 (7)	33-72	
76.	SERAFIN	8 (9)	33-72	
77.	SERAFIN	9 (10)	33-72	
78.	SERAFIN	10 (11)	33-72	
79.	SERAFIN	11 (12)	33-72	
80.	SIEDZIANE	1 (11)	34-71	
81.	STARA WIEŚ	1 (1)	34-71	
82.	STARA WIEŚ	2 (2)	34-71	
83.	SZAFRANKI	1 (3)	34-71	
84.	SZAFRANKI	2 (15)	34-71	
85.	TARTAK	1 (17)	34-71	
86.	TARTAK	2 (18)	34-71	
87.	TARTAK	3 (19)	34-71	
88.	TARTAK	4 (23)	34-71	
89.	TURZY ŁEB	1 (32)	33-71	
90.	ZALAS	1 (8)	31-71	
91.	ZALAS	2 (9)	31-71	
92.	ZALAS	3 (10)	31-71	
93.	ZALAS	4 (11)	31-71	

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Gmina Łyse jest miejscem o wyjątkowym dziedzictwie kulturowym. Istotę zabytkowości samych Łysych oddaje kościół św. Anny wpisany do rejestru zabytków. Jest to najcenniejszy, a jednocześnie najstarszy zabytek w gminie (nie licząc zabytków archeologicznych).

Podsumowaniem analizy dziedzictwa kulturowego gminy są charakterystyczne obiekty dla tego obszaru. Gmina Łyse wspiera poprawę stanu zachowania zabytków, m.in. poprzez dotacje celowe z budżetu gminy. W roku 2024 przeznaczono na „Remont dachu kościoła parafialnego w Zalasiu” ze środków własnych 17 991,78 zł i pozyskano z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków kwotę 881 597,44 zł, zaś na „Kościół pod wezwaniem Świętej Anny w Łysach: prace remontowe i konserwatorskie we wnętrzu oraz odtworzenie schodów” ze środków własnych 8 000,00 zł i pozyskano z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków kwotę 391 980,00 zł.

5.6. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu MPZP. W planach w szczególności:

- 1) uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
- 4) uwzględnia się ochronę:
 - zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,

- innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - parków kulturowych;
- 5) uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;
 - 6) w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

W założeniach ustawodawcy miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego powinny odgrywać główną rolę w procesie kształtowania ładu przestrzennego i być efektywną formą ochrony zabytków. Utrudnieniem dla realizacji tego celu jest między innymi żmudny i czasochłonny proces powstawania i uzgadniania planu, szczególnie w skomplikowanym obszarze urbanistycznym o wielowiekowej historii, nawarstwieniach i licznych problemach oraz sprzecznych potrzebach różnych grup interesariuszy.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza szans i zagrożeń (SWOT)

Stan obecny i perspektywy ochrony dziedzictwa kulturowego na obszarze gminy Łyse podsumowane zostały w układzie słabych i mocnych stron oraz szans i zagrożeń w tej dziedzinie. Analiza SWOT jest jednym z elementarnych narzędzi diagnostycznych opisujących stan obecny analizowanego obszaru. Składa się z opisu jego czterech elementów: mocnych i słabych stron – czyli pozytywnych i negatywnych warunków wewnętrznych oraz szans i zagrożeń – czyli pozytywnych i negatywnych uwarunkowań zewnętrznych. Prezentowana analiza stanowi podstawę do opracowania zasadniczych kierunków działania w zakresie opieki nad zabytkami gminy

Tabela nr 2. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE GMINY ŁYSE	
SILNE STRONY	SŁABE STRONY
• Wyjątkowo cenne i różnorodne zasoby dziedzictwa kulturowego, także o walorach ponadregionalnych; w tym palma kurpiowska, obiekty sakralne; • Atrakcyjna lokalizacja terenu gminy; • Zadbane najważniejsze zabytkowe obiekty sakralne, będące wizytówkami gminy; • Aktywnie działające Gminne Centrum Kultury, Sportu i Rekreacji w Łysych, Gminna Biblioteka Publiczna w Łysych, oraz stowarzyszenia, OSP, KGW zajmujące się kulturą, zabytkami oraz szerzeniem tradycji lokalnych;	• Dewaloryzujące remonty i nieodpowiednie modernizacje historycznej substancji architektonicznej przy użyciu niewłaściwych materiałów (np. panele zewnętrzne lub styropian); niewłaściwe pokrycia dachowe, okna z PCV, zniszczenia elementów historycznego wystroju elewacji itp.; • Niewielka ilość prywatnych właścicieli przeprowadzających w sposób właściwy prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach; • Stan zabezpieczenia niektórych obiektów zabytkowych, postępujący proces ich niszczenia;

• Doświadczenie samorządu oraz wyspecjalizowanych podmiotów w pozyskiwaniu środków na ochronę i opiekę nad zabytkami; • Uwzględnianie zagadnień dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych i planistycznych gminy; • Dobre rozpoznanie i zewidencjonowanie zabytków archeologicznych (AZP), nieruchomości i ruchomych; • Funkcjonowanie gminnej ewidencji zabytków • Wykreowane produkty turystyczne (Palma kurpiowska, godka kurpiowska); • Znaczna aktywność władz gminy w pozyskiwaniu funduszy ze źródeł zewnętrznych; • Odbywające się regularnie imprezy kulturalne; • Prowadzenie zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych, w tym w zakresie edukacji artystycznej, kulturowej, historycznej; • Dobry stan zachowania zabytków sakralnych i użyteczności publicznej, stanowiących wizytówkę gminy i najlepiej rozpoznawalnych przez mieszkańców; • Dobre rozpoznanie części zasobu zabytkowego z terenu gminy; • Przyjęcie uchwały o przystąpieniu do sporządzenia planu ogólnego gminy Łyse (Uchwała Nr VIII/54/2024 r. Rady Gminy Łyse z dnia 6 grudnia 2024 r.)	• Niska świadomość społeczna o prawnych zobowiązaniach właściciela do należytego utrzymywania zabytków; • Brak wystarczającej liczby osób i firm wyspecjalizowanych w dziedzinach dokumentowania, badania i prowadzenia prac w zabytkach; • Niedostateczna świadomość społeczna wartości i potrzeby chronienia zasobów kulturowych; • Duży koszt rewaloryzacji zabytków i terenów przyrodniczo czynnych, parków zabytkowych; • Niepełna skala upowszechniania wiedzy i informacji o dziedzictwie niematerialnym; • Niska liczba publikacji popularno-naukowych dotyczących dziedzictwa kulturowego gminy; • Brak precyzyjnej informacji o możliwościach dofinansowania prac remontowych (oraz dokumentacji remontowo-konserwatorskich) dla właścicieli obiektów znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków – w konkursie samorządu Województwa Mazowieckiego, np. w formie zakładki na stronie Urzędu Gminy; • Niedostatecznie rozwinięta baza turystyczna, sportowo-rekreacyjna i kulturalna; • Brak programów edukacyjnych dotyczących dziedzictwa na poziomie lokalnym;
SZANSE	ZAGROŻENIA
• Stała poprawa jakości środowiska naturalnego; • Możliwość pozyskania dotacji na prace konserwatorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych ze środków finansowych pochodzących z różnych źródeł: samorządowe, państwowe, środki UE i in.; • Dobrze rozmieszczone dominanty i subdominanty w układzie przestrzennym gminy; • Zwiększenie świadomości ekologicznej mieszkańców; • Korzystanie z pozytywnych doświadczeń innych gmin i regionów; • Położenie gminy, sprzyjające rozwojowi turystyki; • Funkcjonowanie zabytków w kontekście atrakcyjnego środowiska przyrodniczego; • Systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie gminy; • Rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; • Wzrost dotacji na prace z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na prace konserwatorskie i obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków	• Niestabilność przepisów i luki legislacyjne zarówno w sferze finansowej, jak też ochrony zasobów kulturowych; • Sprzeczne orzecznictwo dot. ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, uznaniowość decyzji konserwatorskich; • Częste jednowymiarowe postrzeganie zasobów dziedzictwa kulturowego: bądź poprzez pryzmat ich komercyjnego wykorzystania lub też jedynie jako zasobu historycznego; • Brak instrumentów i standardów dotyczących wartościowania zabytków; • Brak wiedzy osób pełniących samodzielne funkcje techniczne w budownictwie nt. historycznych rozwiązań budowlanych; • Podejmowanie samowolnych działań zagrażających wartościom zabytkowym obiektów; • Niedostatek mechanizmów promujących działania na rzecz ochrony, konserwacji i rewaloryzacji zabytków; • Mało skuteczna egzekucja prawna w zakresie samowoli budowlanych oraz dewastacji zabytków i środowiska

7. Założenia programowe

W założeniach programowych i działaniach programu powinna zostać uwzględniona specyfika gminy Łyse wynikająca z jej położenia, historii, przemian społecznych i gospodarczych. Wspieranie rozwoju gminy z poszanowaniem dziedzictwa kulturowego powinno być podstawą obecnych i przyszłych działań, tak aby teren gminy był miejscem atrakcyjnym i przyjaznym, zarówno dla mieszkańców jak i przyjezdnych.

Założeniami programu opieki nad zabytkami są:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania gminy;
- uwzględnienie problemów ochrony zabytków w Planie Ogólnym Gminy
- uwzględnienie w planach zagospodarowania przestrzennego problematyki historycznego sąsiedztwa i form zabudowy tradycyjnej oraz egzekwowanie nawiązania w nowych budynkach do lokalnych form i materiałów;
- uwzględnienie w planach zagospodarowania przestrzennego ochrony krajobrazu naturalnego związanego przestrzennie z założeniami urbanistycznymi i ruralistycznymi na terenie gminy;
- skuteczne stosowanie i wykorzystywanie form prawnej ochrony zabytków;
- wdrażanie instrumentów finansowych prowadzących do skutecznej poprawy stanu zabytków.

7.1. Priorytety

W toku analizy, określono trzy priorytety realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Łyse. Są to:

•Priorytet I

PROMOCJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I EDUKACJA SŁUŻĄCA BUDOWANIU TOŻSAMOŚCI KULTUROWEJ MIESZKAŃCÓW GMINY ŁYSE

•Priorytet II

OCHRONA I ŚWIADOME KSZTAŁTOWANIE KRAJOBRAZU KULTUROWEGO JAKO ELEMENT ROZWOJU GOSPODARCZO-SPOŁECZNEGO GMINY ŁYSE

•Priorytet III

POWSTANIE ŚWIADOMYCH WIEZI LOKALNYCH SPOŁECZNOŚCI Z DZIEDZICTWEM KULTUROWYM I POTRZEBY JEGO ZACHOWANIA

7.2. Kierunki działań i zadania

W ramach wymienionych priorytetów wytyczono kierunki działań i na tej podstawie wyodrębniono poszczególne zadania. Zgodnie z przytoczonymi wyżej przepisami ustawowymi ochrona zabytków należy do zadań własnych gminy. Wiążące dla gminy są ustalenia w zakresie ochrony środowiska kulturowego wynikające z prawa lokalnego – m.in. strategii rozwoju oraz studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Ustalone poniżej priorytety, cele strategiczne i wynikające z nich cele operacyjne oraz kierunki działania wyznaczają politykę gminy w zakresie ochrony zabytków na lata 2024-2028.

Tabela 3. Priorytet I i główne kierunki działań Programu opieki nad zabytkami gminy Łyse

<i>Priorytet I: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Gminy Łyse</i>	
Kierunki działań	Zadania
Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym gminy	• Wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy we ścisłej współpracy z Gminnym Centrum Kultury, Sportu i Rekreacji w Łysych oraz Gminną Biblioteką Publiczną w Łysych; • Współpraca przy działalności edukacyjnej skierowanej do młodzieży szkolnej poprzez organizowanie dla niej wystaw, konkursów szkolnych popularyzujących historię gminy oraz jej zabytki itp.; • Promowanie imprez folklorystycznych, warsztatów, przeglądów, festiwali, lokalnych obrzędów, jako produktów turystycznych stanowiących o tożsamości gminy; • Utrzymanie i opracowanie nowych szlaków turystycznych, wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego
Podjęcie działań mających na celu podniesienie atrakcyjności krajobrazu kulturowego gminy na potrzeby edukacyjne, społeczne i turystyczne	• Współpraca oraz wspieranie działań instytucji oraz organizacji turystycznych, takich jak: Gminne Centrum Kultury, Sportu i rekreacji w Łysych oraz Gminna Biblioteka Publiczna w Łysych, w zakresie ustalenia potrzeb rozwoju bazy turystycznej i propagowania walorów gminy oraz rozwinięcia informacji turystycznej w miejscach najliczniej uczęszczanych przez turystów; • Inicjowanie i wspieranie działań zmierzających do rozwoju na terenie gminy ścieżek rowerowych i spacerowych, ze zwróceniem szczególnej uwagi na ich powiązanie z obiektami zabytkowymi oraz na ich popularyzowanie, a także budowa małej architektury turystycznej; • Rewitalizacja istniejących i budowa nowych szlaków turystycznych, w tym ścieżek historyczno-przyrodniczych, a w szczególności: utworzenie szlaków oraz ścieżek tematycznych; • Ustawienie tablic informacyjnych zawierających historię oraz opis obiektu przy wszystkich obiektach wpisanych do rejestru zabytku; • Merytoryczna pomoc właścicielom zabytków w tworzeniu

	wniosek aplikacyjny o przyznanie środków na odnowę zabytku z funduszy unijnych, budżetu państwa oraz dotacji samorządowych
--	--

Tabela 4. Priorytet II i główne kierunki działań Programu opieki nad zabytkami gminy Łyse

<i>Priorytet II: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego jako element rozwoju gospodarczo-społecznego gminy Łyse</i>	
Kierunki działań	Zadania
Rozszerzenie zasobów prawnych form ochrony zabytków gminy	- Opracowywanie sprawozdań z realizacji zadań GPOnZ zgodnie z przepisami co dwa lata, następnie przedstawienie sprawozdania na sesji Rady Gminy Łyse; - Systematyczne opracowywanie aktualizacji Gminnego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego;
Budowanie zintegrowanego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego	Uwzględnianie ochrony zabytków nieruchomych ujętych w gminnej ewidencji zabytków, zasad ochrony odnoszących się do stref ochrony konserwatorskiej, w tym stref występowania zabytków archeologicznych oraz zasad ochrony odnoszących się do stref ochrony przyrody w opracowywanych dla terenu gminy dokumentach studialnych dotyczących polityki przestrzennej - np. studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, w dokumentach mających charakter prawa miejscowego np. miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, a ponadto w decyzjach o warunkach zabudowy
Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego gminy	Dążenie do uzupełniania gminnej ewidencji zabytków o obiekty dziedzictwa kulturowego pozostające dotychczas poza ochroną prawną, a także aktualizowanie zasobów tego typu obiektów w oparciu o dane uzyskane w wyniku przeprowadzonych prac naukowo-badawczych

Tabela 5. Priorytet III i główne kierunki działań Programu opieki nad zabytkami gminy Łyse

<i>Priorytet III: Powstanie świadomych więzi lokalnych społeczności z dziedzictwem kulturowym i potrzeby jego zachowania</i>	
Kierunki działań	Zadania
Budowa świadomych więzi lokalnych społeczności z dziedzictwem kulturowym i potrzeby jego zachowania	- Systematyczna edukacja dzieci i młodzieży (zadania stałe); - Popularyzatorskie działania wizualne: organizowanie w siedzibie szkół, GOKSiR-u wystaw, pokazów n.t. historii regionu, dawnego i dzisiejszego krajobrazu kulturowego, zabytków; - Szkolenie w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną i rzemiosłem (np. ciesielstwo, stolarstwo, kamieniarsstwo, plecionkarstwo itp.); - Promocja znaczenia ziemi Puszczy Zielonej dla nauki o Kurpiach; - Wspieranie idei społecznego monitorowania stanu zabytków
Promocja dziedzictwa kulturowego gminy	- Zwiększenie wysokości środków z budżetu gminy przeznaczonych na promocję dziedzictwa kulturowego; - Promocja dziedzictwa kulturowego poprzez wydawnictwa

8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

Realizacja założeń programowych, określonych w rozdziale siódmym, powinna być prowadzona przy pomocy następującego instrumentarium:

- instrumenty prawne – wynikające z przepisów ustawowych, m.in.: uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy, wdrożenie uchwały krajobrazowej, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków, itp.;
- instrumenty finansowe – finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje na remonty obiektów wpisanych do rejestru zabytków nie będących własnością gminy, dla właścicieli i posiadaczy zabytków wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków oraz włączonych do gminnej ewidencji zabytków;
- instrumenty koordynacji - realizacja projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w gminnej strategii i innych dokumentach, współpraca w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami z innymi jednostkami samorządowymi, z powiatem i samorządem województwa, z instytucjami kultury, organizacjami wyznaniowymi oraz bezpośrednio z właścicielami zabytków;
- instrumenty społeczne m.in. system konsultacji i dyskusji publicznych, działania edukacyjne, promocyjne, współpraca z organizacjami społecznymi i pozarządowymi systemy szkoleń dla właścicieli obiektów zabytkowych, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;
- instrumenty kontrolne – aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, opracowanie ewidencji dotyczącej stanowisk archeologicznych, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego w skali gminy, sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji GPOnZ oraz aktualizacja *Programu opieki* wynikająca z czteroletniego okresu obowiązywania programu.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wójt gminy zobowiązany jest do sporządzania co 2 lata sprawozdania z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami. Sprawozdanie to przedstawiane jest Radzie

Gminy. Po 4 latach program powinien zostać zaktualizowany i ponownie przyjęty przez radę gminy.

Do wykonania powyższego zadania utworzony zostanie zespół koordynujący, monitorujący niniejszy program poprzez:

- a) analizę i ocenę przebiegu realizacji,
- b) analizę i ocenę stopnia uzyskanych efektów.

Wykonanie sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji gminnego programu uwzględniającą:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania programu opieki nad zabytkami,
- b) efektywność ich wykonania.

Dla założonych działań przyjęte zostaną m.in. następujące kryteria oceny realizacji programu:

- procentowy poziom wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansowa przyznanych dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy obiektach zabytkowych nie będących własnością Gminy,
- wartość pozyskanych środków finansowych na ochronę zabytków ze źródeł zewnętrznych,
- liczba planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniających ochronę dziedzictwa kulturowego,
- liczba szkoleń i konferencji propagujących wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba szkoleń dla nauczycieli w zakresie wiedzy z zakresu dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych, ścieżek dydaktycznych,
- liczba publikacji, folderów i przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.

10. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Finansowanie ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce może odbywać się z różnych źródeł. Podstawowe to:

- **źródła publiczne: krajowe:**

- budżet państwa – m.in. środki w ramach programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministra Administracji i Cyfryzacji, Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- budżety jednostek samorządu terytorialnego – m.in. dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, dotacje inwestycyjne dla instytucji kultury podległych jednostce samorządu terytorialnego, jeżeli są to obiekty wpisane do rejestru zabytków; dotacje dla organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, na wsparcie realizacji zadań publicznych województwa zachodniopomorskiego w zakresie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego;

- źródła publiczne: zagraniczne:

- fundusze Unii Europejskiej związane z programami uwzględniającymi dziedzictwo kulturowe

- źródła prywatne:

- osób fizycznych – składki i zbiórki publiczne na określony cel;
- osób prawnych;
- organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji;
- kościelnych osób prawnych.

10.1. Źródła publiczne. Środki krajowe

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami w Polsce może być finansowana z różnych źródeł, w tym w szczególności w ramach krajowych środków publicznych. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dopuszcza możliwość udzielania dotacji z budżetu państwa przez dysponentów jego części przeznaczonej na kulturę zarówno na poziomie krajowym, jak i wojewódzkim. Odpowiednio dotacje udzielane są, w drodze ogłaszanych konkursów, przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

10.1.1. Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego dysponuje instrumentami finansującymi działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego na mocy przyjętych rozwiązań wynikających z „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020”. Jednym z trzech instrumentów wdrażania przyjętych celów cząstkowych są Narodowe Programy Kultury, w tym Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego”.

Określony jest on poprzez podprogramy, priorytety i działania, które MKiDN realizuje w corocznie ogłaszanych programach.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego co roku ogłasza programy, w ramach których można się ubiegać o dofinansowanie projektów związanych z ochroną zabytków. Mimo, że są one ogłaszane każdego roku, zakres merytoryczny i tematyczny w poszczególnych latach zasadniczo nie ulegał zmianie.

Aplikowanie w programach odbywa się na zasadzie konkursu, w ramach którego składa się wnioski w dwóch terminach:

I nabór – do dnia 31 października lub 30 listopada każdego roku,

II nabór – do dnia 31 marca każdego roku, o ile środki finansowe w danym programie bądź priorytecie nie zostaną wyczerpane w I naborze.

Projekty dotyczące ochrony i promocji dziedzictwa narodowego zostały zgrupowane w programie „Dziedzictwo kulturowe”, którego celem jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej.

Ochrona Zabytków

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku, w ramach programu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk kładziony będzie na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno w kontekście ogólnoswiatowym, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji. Określone regulaminem zasady dopuszczają możliwość całkowitego finansowania zadania, to jednakże wsparcie takie będzie można otrzymać tylko w szczególnych przypadkach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną i naukową, wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac lub gdy stan zabytku wymaga niezwłocznej interwencji. Istotnym elementem brany pod uwagę przy ocenie organizatorów będzie podejmowanie przez nich

w przeszłości działań zmierzających do zabezpieczenia obiektu, będące wyrazem troski i dbałości o dziedzictwo. Kluczowym efektem działań realizowanych w ramach programu winno być stworzenie trwałych podstaw dla harmonijnego funkcjonowania obiektów zabytkowych we współczesnym, podlegającym dynamicznym, nierzadko nieodwracalnym zmianom otoczeniu. Dzięki realizacji nakreślonych wyżej celów obiekty zabytkowe, zachowując status materialnych świadectw minionych wieków, pozostaną integralną, pełnoprawną częścią czasów obecnych i przyszłych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich. O dofinansowanie w ramach priorytetu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego – osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

Wspieranie Działań Muzealnych

Strategicznym celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także - prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych.

Główny nacisk w ramach programu zostaje położony na projekty kompleksowe, charakteryzujące się wysoką wartością merytoryczną oraz nowatorskimi rozwiązaniami aranżacyjnymi, dopełnionymi umiejętnie wykorzystanymi elementami multimedialnymi. Finansowane w ramach programu zadania konserwatorskie powinny być realizowane w zgodzie z dobrymi praktykami w zakresie opracowywania i ewidencjonowania zbiorów, przy czym szczególnie istotne jest wspieranie działań, które prowadzić będą do zachowania lub przywrócenia stanu właściwego obiektom zagrożonym nieodwracalnym uszkodzeniem. Z kolei projekty wydawnicze, prócz wysokiej wartości prezentowanych treści, powinny wyróżniać się oryginalną i spójną koncepcją graficzną. Zasadniczym celem programu jest wspieranie zadań o charakterze niekomercyjnym. Program umożliwia też wsparcia dla zadań, które wysoką wartość merytoryczną łączą z potencjałem komercyjnym – pod warunkiem, że wsparcie mieści się w dopuszczalnych limitach pomocy publicznej. Biorąc pod uwagę fakt, że istotnym czynnikiem umożliwiającym skuteczną realizację projektów o wyżej nakreślonym profilu jest stabilność finansowa i organizacyjna, w ramach programu przewidziana jest możliwość finansowania zadań w trybie dwuletnim, a suma tych dofinansowań może wynieść do 40% budżetu programu. Wsparcie finansowe udzielane będzie tym projektom, których autorzy i wykonawcy gwarantują realizację założonych celów merytorycznych. Istotnym elementem brany pod uwagę przy ocenie potencjału podmiotów będzie ich doświadczenie, zgodność procedur działania ze standardami rekomendowanymi przez ministerstwo, a także umiejętność nawiązywania współpracy z innymi partnerami na szczeblu lokalnym, ogólnopolskim i międzynarodowym.

Zasadniczym efektem działań finansowanych w ramach programu powinno być umocnienie muzeów oraz innych podmiotów działających w tym obszarze jako ważnych centrów kultury, dzięki którym świadomość historyczna i tożsamość kulturowa obywateli staje się kluczowym elementem kształtującym współczesną przestrzeń społeczną. O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się:

- samorządowe instytucje kultury - z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego;
- organizacje pozarządowe;
- kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Kultura Ludowa i Tradycyjna

Strategicznym celem programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich.

Dofinansowywane będą przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych (w tym zawodowych i wiekowych np. zjawisk folkloru dziecięcego i młodzieżowego). Inicjatywy te mają przyczyniać się do integracji członków społeczności, wśród których dane zjawiska funkcjonują, i w ramach których są przekazywane (transmitowane). Zadaniem programu jest wspieranie działań związanych z materialnym oraz niematerialnym wymiarem dziedzictwa kulturowego, co wpisuje się w założenia ratyfikowanej w 2011 roku przez Rzeczpospolitą Polską Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Szczególny nacisk w programie zostaje położony na projekty kompleksowe, integrujące zarówno nadawców – twórców depozytariuszy i nosicieli treści kultury wywodzących się ze społeczności lokalnych i regionalnych oraz profesjonalistów i znawców w swoich dziedzinach, jak i odbiorców (indywidualnych i zbiorowych). Istotne jest rejestrowanie, dokumentowanie i archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultur tradycyjnych; tworzenie odpowiednich metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu; wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami oraz nawiązywanie interdyscyplinarnych i międzyśrodowiskowych kontaktów; wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań, w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami. Biorąc pod uwagę fakt, że czynnikiem wpływającym na skuteczną realizację projektów o wyżej nakreślonym profilu jest stabilność finansowa i organizacyjna, w ramach programu wprowadza się możliwość finansowania zadań w trybie wieloletnim, a suma dofinansowań udzielanych w tym trybie może wynieść do 40% budżetu programu. Wsparcie finansowe kierowane będzie przede wszystkim do zadań konstruowanych w oparciu o różnorodne źródła finansowania, przy założeniu, że autorzy projektów gwarantują stabilność działania i realizację podjętych celów merytorycznych. Istotnym elementem brany pod uwagę przy ocenie potencjału organizatorów będzie ich doświadczenie oraz umiejętność pozyskiwania znaczących środków na realizację zadania, a także zdolność do nawiązywania współpracy z innymi partnerami na szczeblu lokalnym, regionalnym, ogólnopolskim i międzynarodowym. Ze względu na specyfikę programu szczególnie ważne dla realizacji jego celów będą zadania, dla których problematyka związana z kulturami tradycyjnymi (zarówno w aspekcie historycznym, jak i współczesnym) będzie punktem wyjścia do podjęcia działań na rzecz integracji społeczności lokalnych, co przyczynić się może do wzmacniania

tożsamości i budowania poczucia dumy z przejawów lokalnych i regionalnych kultur. Zakres podejmowanych działań jest zgodny z założeniami Konwencji UNESCO z 2003 roku. Głównym celem tego trybu dofinansowania jest wspieranie procesu transmisji w obrębie danej wspólnoty kulturowej, przejawiającego się w bezpośrednim przekazie wiedzy, umiejętności, funkcji – ze szczególnym naciskiem na ich unikatowość, bądź zagrożenie zanikiem. Istotnym jest przy tym czynnik *in situ* – przekaz winien odbywać się pomiędzy osobami wywodzącymi się z tej samej wspólnoty i kultury lokalnej, bądź możliwie najbliższej. Sposób przekazywania powinien odbywać się w jak najbardziej naturalny sposób, z uwzględnieniem lokalnie rozwijających się technik i sposobów transmisji, będących integralną częścią tradycji. O dofinansowanie mogą ubiegać się także przedstawiciele mniejszości narodowych, etnicznych i wyznaniowych, których kultura lokalna stanowi integralną część niematerialnego dziedzictwa kulturowego Polski. Najbardziej pożądanym efektem programu ma być wypracowanie wzorców ochrony oraz twórczego inspirowania się elementami kultur tradycyjnych zarówno w wymiarze materialnym jak i niematerialnym, z uwzględnieniem społecznego kontekstu funkcjonowania.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie zadań mających na celu wspieranie przedsięwzięć związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, przemianami ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych. Szczegółowy zakres kwalifikujących się zadań oraz limity finansowe warunkujące uzyskanie dofinansowania określa załącznik do regulaminu. Z programu wyłączone są zadania dofinansowane w ramach innych programów ministra oraz programów objętych finansowaniem ze środków budżetu państwa realizowanych przez państwowe instytucje kultury jako zadanie własne.

O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego;
- 2) organizacje pozarządowe;
- 3) podmioty prowadzące działalność gospodarczą;
- 4) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne

Groby i Cmentarze Wojenne w Kraju

Strategicznym celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo

kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem. Realizacja ustawowych zadań Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego służy podtrzymywaniu i rozpowszechnianiu tradycji narodowej i państwowej. Celem programu jest otoczenie grobów i cmentarzy wojennych w kraju opieką polegającą na :

- prowadzeniu robót budowlanych, prac remontowych, konserwatorskich i restauratorskich;
- zabezpieczeniu i utrzymaniu w jak najlepszym stanie;
- prowadzeniu badań archeologicznych i prac poszukiwawczych;
- prowadzeniu prac związanych z urządzeniem grobu/kwatery/cmentarza wojennego;
- dokumentowaniu i prowadzeniu badań naukowych;
- popularyzowaniu i upowszechnianiu wiedzy.

Promowane jest:

- obejmowanie opieką obiektów, których stan zachowania wymaga podjęcia niezwłocznego działania;
- opieka nad grobami i cmentarzami wojennymi o wyjątkowej wartości historycznej;
- nadanie lub przywrócenie odpowiedniej rangi obiektom grobownictwa wojennego;
- wykorzystanie nowoczesnych metod badań, edukacji, i promocji;
- zaangażowanie w opiekę nad grobami i cmentarzami wojennymi jak największej liczby różnych podmiotów;
- stosowanie, w ramach obowiązujących przepisów prawa, rozwiązań sprzyjających lepszej ochronie prawnej grobów i cmentarzy wojennych.

10.1.2. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji – Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez państwo nieruchomości ziemskie. Fundusz ten, stosownie do zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych wyrażonej w art. 25 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., działa na rzecz kościołów i innych związków wyznaniowych, posiadających uregulowany status prawny w Rzeczypospolitej Polskiej.

Fundusz Kościelny stanowi wyodrębnioną pozycję w części 43 budżetu państwa - wyznania religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne, w dziale 758 – różne rozliczenia, w rozdziale 75822 – Fundusz Kościelny, której dysponentem jest minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych – obecnie Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane między innymi na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże) ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).

O przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego instytucje wyznaniowe mogą się ubiegać na realizację następujących zadań:

1. konserwacja i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo. tj.

a) ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane zgodnie z którą ilekroć w ustawie jest mowa o remoncie należy przez to rozumieć wykonywanie w istniejącym obiekcie budowlanym robót budowlanych polegających na odtworzeniu stanu pierwotnego, a niestanowiących bieżącej konserwacji, przy czym dopuszcza się stosowanie wyrobów budowlanych innych niż użyto w stanie pierwotnym (art. 3 pkt. 8),

b) ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zgodnie z którą użyte w ww. ustawie określenia oznaczają:

- zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 pkt 1), - prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań (art. 3 pkt 6).

c) w aktualnym ustawodawstwie brak jest legalnej definicji „obiekta sakralnego” oraz „obiekta kościelnego”, dlatego na potrzeby udzielenia dotacji z Funduszu Kościelnego przyjmuje się, że:

- obiekty sakralne - są te miejsca, w których stale i systematycznie zbierają się wierni danej religii (wyznania) dla wzięcia udziału w nabożeństwach i innych zorganizowanych formach uprawiania kultu religijnego (vide wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 17 czerwca 1991 r., sygn. akt II SA 391/91),

- obiekty kościelne – są to inne obiekty należące do kościelnych osób prawnych, które, co do zasady, stanowią „budynki towarzyszące” obiektom sakralnym, przez które, na gruncie ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej rozumie się „położone w sąsiedztwie obiektów sakralnych: budynki stanowiące mieszkanie proboszcza lub rektora i kancelarię parafialną lub kancelarię rektora (plebanię), budynki stanowiące mieszkanie wikariuszy (wikariatkę), budynki stanowiące mieszkanie pracowników świeckich parafii lub rektoratu (organistówkę), budynki punktu katechetycznego i budynki domu zakonnego związanego z duszpasterstwem w tym obiekcie sakralnym albo świadczeniem w nim pomocy.”

Dotacje przeznaczane są, co do zasady, na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wewnątrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

10.1.3. Wojewódzki Konserwator Zabytków

Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków, działając z upoważnienia ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ustala kryteria i sposób naboru wniosków oraz rozdziału środków finansowych na cele związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami w ramach środków przyznanych przez Wojewodę Mazowieckiego, pozostających w jego dyspozycji.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie:

1) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia wniosku, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków:

- a) wymagających wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych,
- b) niewymagających wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych;

2) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, przeprowadzonych w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku (tzw. refundacja) po przeprowadzeniu wszystkich prac lub robót, określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

3. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.
4. Jeżeli zabytek, o którym mowa w ust. 1, posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.
5. W przypadku, jeżeli stan zachowania zabytku, o którym mowa w ust. 1, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.
6. Wnioskodawca ubiegający się o kwotę wyższą niż 50% nakładów koniecznych zobowiązany jest dołączyć informację na ten temat wraz z uzasadnieniem, w którym zostanie opisana wyjątkowa wartość historyczna, artystyczna lub naukowa zabytku albo też informację o konieczności przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych oraz innych dokumentów potwierdzających konieczność niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych. Wniosek nie zawierający takiego uzasadnienia zostanie potraktowany, jako wniosek o udzielenie dotacji w wysokości określonej zgodnie z §1 ust.3.
7. Łączna wysokość dotacji udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i wojewódzkiego konserwatora zabytków nie może przekraczać wysokości dofinansowania określonej w ust. 3-5.

10.1.4. Budżety jednostek samorządu terytorialnego

Ustawodawca w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przewidział też możliwość dofinansowywania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków ze środków jednostek samorządu terytorialnego na zasadach określonych przez organy stanowiące tych jednostek. Dotyczy to samorządów wszystkich szczebli.

W każdym przypadku o dotację może ubiegać się, w drodze corocznie ogłaszanego konkursu, każdy podmiot posiadający tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, ograniczonego prawa rzeczowego, trwałego zarządu albo stosunku zobowiązaniowego. Ze środków dotacji można dofinansować wykonanie

planowanych prac lub robót budowlanych tylko przy zabytkach wpisanych do rejestru, które mieszczą się w katalogu wskazanym w w/w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Na szczeblu wojewódzkim, co roku w budżecie województwa Marszałka Mazowieckiego zabezpieczane są środki finansowe przeznaczone na udzielenie dotacji na wykonanie prac lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków województwa zachodniopomorskiego.

Ponadto w ramach sprawowanego mecenatu zarówno przez samorząd województwa, jak i gminny, udzielane są, w drodze corocznie ogłaszanych konkursów ofert, dotacje dla organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, na wsparcie realizacji zadań publicznych w zakresie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

10.2. Źródła publiczne. Środki zagraniczne

Możliwość finansowania ochrony zabytków została włączona do działań współfinansowanych środkami finansowymi Unii Europejskiej. Wejście Polski do Unii Europejskiej otworzyło wiele nowych możliwości związanych z realizacją projektów z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. fundusze europejskie, tj. fundusze strukturalne, programy wspólnotowe oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweski Mechanizm Finansowy umożliwiły realizację wielu ciekawych inicjatyw, zarówno tych o charakterze infrastrukturalnym, jak i przedsięwzięć artystycznych. Podstawowym założeniem finansowania działań ochronnych w zakresie dziedzictwa kulturowego jest osiągnięcie celu dotyczącego zachowania dziedzictwa kulturowego oraz rozwoju zasobów kultury dla obecnych i przyszłych pokoleń. Rezultatem interwencji powinna być poprawa uczestnictwa społeczeństwa w kulturze skutkująca wzrostem poziomu kompetencji kulturowych oraz postaw kreatywnych, jako ważnych elementów poprawy konkurencyjności gospodarki (rozwój tzw. przemysłów kreatywnych). Służyć temu będzie zwłaszcza podniesienie zdolności instytucji kultury do rozwijania kreatywności i innowacyjności poprzez stworzenie odpowiedniego zaplecza materialnego i programowego tych placówek.

W ramach inwestycji odnoszących się do ochrony dziedzictwa kulturowego wspierane są projekty z zakresu ochrony, zachowania i udostępnienia, w tym turystycznego, zabytkowych obiektów o znaczeniu ponadregionalnym, dotyczące renowacji zabytków nieruchomych wraz z otoczeniem, konserwacji zabytków ruchomych i ich digitalizacji (w przypadkach kiedy została ujęta jako element projektu). W ramach przedsięwzięć

odnoszących się do rozwoju zasobów kultury realizowane będą działania dotyczące zwiększenia dostępu do zasobów kultury, poprawy jakości funkcjonowania instytucji kultury, w tym poprzez podnoszenie standardów infrastruktury oraz zakup trwałego wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej i edukacyjnej. W ramach tego obszaru wsparcie uzyskają również szkoły i uczelnie artystyczne, które oferując m.in. przestrzeń dla działalności twórczej, wystawienniczej i in. spełniają rolę aktywnych instytucji kultury.

Beneficjentami w/w funduszy będą instytucje kultury, archiwa państwowe, jednostki samorządu terytorialnego, szkoły i uczelnie artystyczne prowadzone i nadzorowane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, kościoły i związki wyznaniowe, organizacje pozarządowe, podmioty zarządzające obiektami indywidualnie wpisanymi na Listę Dziedzictwa UNESCO. Wsparcie będą mogły uzyskać również partnerstwa projektowe zawierane przez uprawnionych beneficjentów.

10.3. Inne źródła finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

10.3.1. Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

Projekty związane z ochroną zabytków mogą być również finansowane z różnego rodzaju funduszy, powołanych do realizacji zadań w innych dziedzinach. Wśród nich należy wymienić Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej oraz Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie (istnieje biuro w Ostrołęce), który w ramach priorytetowych działań wspiera prace leczniczo-pielęgnacyjne przy drzewach i krzewach, a w szczególności – pomnikach przyrody oraz parkach. Warto podkreślić, że działania na rzecz ochrony zabytkowych parków i ogrodów oraz inicjowanie szczegółowych prac badawczych w tych obiektach prowadzone są także z ramienia Narodowego Instytutu Dziedzictwa. W ramach wieloletniej współpracy, w zakresie wspierania procesu rewaloryzacji najbardziej prestiżowych historycznych założen ogrodowych, pomiędzy Narodowym Instytutem Dziedzictwa a Narodowym Funduszem Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, powstała Lista zabytkowych założen ogrodowych, których właściciele i użytkownicy mogą ubiegać się o dofinansowanie ze środków Funduszu. Lista składa się z części stałej „Listy najcenniejszych zabytkowych założen ogrodowych Polski” i części ruchomej, ustalonej w cyklu trzyletnim „Listy preferencyjnej zabytkowych parków i ogrodów dla Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej”. Na stronie internetowej Narodowego Instytutu Dziedzictwa www.nid.pl opisana została szczegółowa procedura aktualizacji w/w listy.

Środki Wojewódzkiego Funduszu (a także Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej) mogą być przeznaczone m.in. na: edukację ekologiczną

oraz propagowanie działań proekologicznych i zasady zrównoważonego rozwoju, przedsięwzięcia związane z ochroną przyrody, w tym urządzenie i utrzymanie terenów zieleni, zadrzewień, zakrzewień oraz parków, dofinansowywanie działań związanych z utrzymaniem i zachowaniem parków oraz ogrodów, będących przedmiotem ochrony na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej udziela pomocy finansowej w formie pożyczek, dotacji, dopłaty do oprocentowania kredytów i pożyczek zaciąganych w bankach komercyjnych.

O pomoc ze środków WFOŚiGW w Warszawie ubiegać się mogą zarówno jednostki samorządu terytorialnego, jak i przedsiębiorcy oraz organizacje pozarządowe. Finansowanie zadań związanych z ochroną zabytków zagwarantowano w Priorytecie: Ochrona przyrody i krajobrazu. Dotacja oraz dofinansowanie w formie przekazania środków państwowym jednostkom budżetowym mogą być przyznawane do wysokości 90% całkowitego kosztu zadania z zakresu ochrony przyrody i krajobrazu obejmujące prace rewitalizacyjne realizowane na terenach objętych ochroną lub w stosunku do obiektów poddanych pod ochronę, ujętych w rejestrze albo ewidencji, zgodnie z ustawą z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody lub z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

10.3.2. Narodowe Centrum Nauki

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach mogą być również dofinansowane przez na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki ze środków pozostających w dyspozycji Narodowego Centrum Nauki.

10.3.3. Ogólnopolski konkurs „Zabytek zadbany”

„Zabytek Zadbany” jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Podmiotem realizującym procedurę konkursową, podobnie jak wyżej omówione Europejskie Dni Dziedzictwa jest Narodowy Instytut Dziedzictwa. Konkurs, skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków, nie stanowi źródła finansowania zabytków, jednak warto o nim wspomnieć, bowiem jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny

konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

10.3.4. Pozostałe źródła finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

fundusze fundacji krajowych, m.in. Fundacja im. Stefana Batorego (www.batory.org.pl), Fundacja Kronenberga (www.citibank.pl/poland/kronenberg/polish/index);

fundusze europejskie, m.in. Programy Europejskiej Fundacji Kultury (www.eurocult.org), Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej (www.efrwp.pl);

fundusze międzynarodowe, m.in. Fundusze Wyszehradzkie (www.visegradfund.org), Szwajcarska Fundacja dla Kultury Pro Helvetia (www.prohelvetia.pl), Fundacja Współpracy Polsko–Niemieckiej (www.fwpn.org.pl), Polsko–Amerykańska Fundacja Wolności (www.pafw.pl);

fundusze organizacji międzynarodowych, m.in. Europa Nostra wręcza nagrody za utrzymywanie i restaurację obiektów kulturowych w krajach europejskich (www.europanostra.org).

11. Podsumowanie

Gmina Łyse aktywnie zarządza i sprawuje opiekę nad obiektami zabytkowymi na swoim terenie. Zadanie to realizowane jest między innymi poprzez sporządzanie dokumentu, który wytacza kierunki działania w tym obszarze, tj. Gminnego programu opieki nad zabytkami Gminy Łyse.

Ważnym elementem GPOnZ jest rozwój i promocja walorów turystycznych gminy, z wykorzystaniem w tym celu obiektów zabytkowych, bogactwa przyrody oraz regionalnej tradycji. Dokument akcentuje rolę gminy w zachowaniu unikatowych cech obiektów zabytkowych oraz lokalnej specyfiki budowlanej poprzez uwzględnianie w planach zagospodarowania przestrzennego zagadnień związanych z ochroną zabytków.

Ponadto aktywność instytucji kultury jest istotnym elementem realizacji zadań edukacyjnych w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego. Oferta tych placówek jest atrakcyjna, zmieniana i uzupełniana, dzięki czemu przyciągają odbiorców, edukując i promując lokalne dziedzictwo.

GPOnZ podkreśla rolę całej społeczności lokalnej –właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, organizacji pozarządowych, jednostek organizacyjnych gminy, władz samorządowych oraz wszystkich mieszkańców w zachowaniu miejscowego dziedzictwa kulturowego.

12. Bibliografia

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

1. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach.
2. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.
3. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane.
4. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska.
5. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.
6. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami;
7. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej.
8. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie.
9. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach.
10. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.
11. Ustawa z 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej.
12. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych zagranicę niezgodnie z prawem.
13. Materiały udostępnione przez Urząd Gminy w Łysych.
14. Materiały udostępnione przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie delegatura w Ostrołęce.
15. red. K. Kucharczyk *Dom w krajobrazie. Katalog wzorcowych rozwiązań neutralnego klimatycznie domu jednorodzinnego inspirowanego tradycyjną architekturą województwa mazowieckiego dla regionu Kurpie Białe i Zielone oraz obszaru nadwiślańskiego Mazowsza Zachodniego*, Warszawa.
16. www.dane.gov
17. www.wikipedia.org
18. www.zabytek.pl
19. www.niematerialne.nid.pl

13. Spis tabel i rycin

Tabela 2. Zestawienie obowiązujących MPZP na terenie Gminy Łyse

Tabela nr 2. Analiza SWOT

Tabela 3. Priorytet I i główne kierunki działań Programu opieki nad zabytkami gminy Łyse

Tabela 4. Priorytet II i główne kierunki działań Programu opieki nad zabytkami gminy Łyse

Tabela 5. Priorytet III i główne kierunki działań Programu opieki nad zabytkami gminy Łyse

Ryc. 1. Opieka i ochrona dziedzictwa kulturowego

Ryc. 2. Kościół pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Lipnikach

Ryc. 3. Kościół pw. św. Anny w miejscowości Łyse

Ryc. 4. Kościół pw. św. Stanisława Kostki w Zalesiu

Ryc. 5. Dzwonnica wraz z otoczeniem w Zalesiu

Ryc. 6. Dzwonnica przy kościele parafialnym w miejscowości Łyse

Ryc. 7. Dzwonnica przy kościele w Lipnikach

Ryc. 8. Brama główna na cmentarzu rzymskokatolickim w Lipnikach

Ryc. 9. Kaplica z II poł. XIX w. znajdujące się na cmentarzu rzymskokatolickim w Lipnikach

Ryc. 10. Cmentarz parafialny rzymskokatolicki w Lipnikach

Ryc. 11. Cmentarz epidemiczny w Lipnikach

Ryc. 12. Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Lipnikach

Ryc. 13. Cmentarz jeńców radzieckich z II wojny światowej w miejscowości Łyse

Ryc. 14. Cmentarz przykościelny w miejscowości Łyse

Ryc. 15. Cmentarz rzymskokatolicki parafialny w miejscowości Łyse

Ryc. 16. Cmentarz rzymskokatolicki parafialny w Zalesiu

Ryc. 17. Cmentarz z I wojny światowej żołnierzy niemieckich i rosyjskich, tzw. Malarz I w Serafinie, tzw. Malarz I

Ryc. 18. Cmentarz z I wojny światowej żołnierzy niemieckich i rosyjskich, tzw. Malarz II w Serafinie, tzw. Malarz II

Ryc. 19. Wiatrak w Lipnikach

Ryc. 20. Przykładowe palmy kurpiowskie z 2025 r.

Przewodnicząca
Rady Gminy Łyse